

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

62. szám

MAGYAR VISELET

A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A XIX. SZÁZAD ELEJÉN

IRTA

NAGY RÓZSA

BUDAPEST, 1912.
NEUWALD ILLÉS UTÓDAI KÖNYVNYOMDA
VIII. Üllői-ut 48.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK
63. szám

MAGYAR VISELET

A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A XIX. SZÁZAD ELEJÉN

IRTA
NAGY RÓZSA

BUDAPEST, 1912.
NEUWALD ILLÉS UTÓDAI KÖNYVNYOMDA
VIII. Üllői-ut 48.

Hálás tisztelettel ajánlom szerény munkámat Dr. BÉKEFI REMIG zirci főapát úrnak, a magyar művelődéstörténet kiváló munkásának, egykori szeretett tanáromnak.

Bárcsak az ő sokat mondó jelszava:

„Pro juventutem“

mindnyájunk lelkében visszhangra találna, kik a tanári pályára lépünk.

Adja az Ég, hogy úgy legyen! A jövendő magyar ifjúság érdekében szivből óhajtja

A SZERZŐ.

Bevezetés.

„Külsőségek nyomatéktalanok akkor, ha minden rendén van a nemzet életében, de a küzdelem korában külsőségek eszmék hordozói és zászlai." [1]

Azt hiszem, bátran felírhatom Toldy Ferencnek eme jeles mondását annak a korszaknak homlokára, melyből tárgyamat merítettem: a XVIII. század alkonyára és a XIX. század hajnalára. Eme századok utolsó, illetve első évei ölelik fel azon korszakot, melyet előzőleg általánosságban politikai és társadalmi oldalról óhajtok megvilágítani, mert célomnak, hogy a magyar viselet történetét eme korban feltüntessem, megfelelő hátteret csak úgy találhatok, ha előzőleg vázolom ama külföldi hatásokat, melyek eme kor viselettörténetére a mai napig is eltörülhetetlen bélyeget nyomtak.

Századonkinti szoros határvonalat húzni a viselettörténet terén nem igen lehet, mert az a divat, mely az előző korban születik, gyakran átterjed a következő század tartamára is. De az idegen hatásokat, melyeket nemzetünkre a szomszédos vagy esetleg távolabbi népek gyakoroltak, mint minden téren és minden korban, úgy a viselet terén is s talán épen eme korban lehet legjobban kimutatni. Amint nyomokat hagyott népünk viselettörténetében előbb a német, olasz, majd a török és lengyel nép érintkezése, ép úgy kimutatható a német közvetités által eljutott francia hatás is. A XVIII. sz. első felében még a kuruc hatás érvényesül legmagyarosabb formáiban, de már a század második felében kezd tért foglalni a nyugati, francia hatás, mely Bécs közvetítése által jut el hozzánk. De nemcsak eljutott; rövid száműzetés után végleg meg is telepedett nálunk, úgyszólván polgárjogot nyert; olyannyira, hogy jövevény voltát ma talán már csak akkor érezzük, mikor ünnepélyesebb, kivételesebb alkalmakkor előkelőbbjeinket őseink régi öltözetében látjuk, vagy midőn a formákhoz szívósan ragaszkodó tősgyökeres magyar nép körébe tévedünk.

* * *

[1] Toldy: Életr. Eml. I. r. 43. l.

Ez a nagy eltávolodás az ősi viselettől természetesen nem történt egyszerre. A legidegenebb kornak tekintendők mindenesetre a XVIII. sz. hetvenes és nyolcvanas évei, midőn a francia divat saját hazájában is a legnagyobb, sőt mondhatnók, hogy legmerészebb formákat öltött. Hosszú frakk széles kihajtóval; ujjnélküli kihajtós mellény, melyhez finom vászonból készült fodros ingelőt (jabot) viseltek; ezekhez járult a gazdagon zsinórozott nadrág. Az öltönydarabok a legfinomabb brocard, arany-, ezüstszövetből vagy bársonyból készültek, rendesen feltűnő színekben. A nadrág, térdnadrág (culotte) fehér selyembársonyból volt gyakran előállítva és alól csattos szíjjal ellátva. Ennek folytatását képezte az angol kamasli, melyhez kivágott csattos cipőt húztak. A fejükön a férfiak pudérezett dús loknit vagy parókát hordtak s ehhez háromszögletű kalapot. Hogy a fényűzésnek is hódoljonak, egyszerre két órát is viseltek s a mi ma kissé hihetetlennek tűnik fel előttünk, a férfiak óriási nagy muffokat, vagyis karmantyúkat használtak.[1]

A forradalom után a francia divat még szeszélyesebbé vált. A férfiak igazi gigerlik lettek, úgy, hogy méltán illette a divat eme ferde kinövését az „Incroyable“ (lehetetlenség) kifejezés. A consulátusnak kellett fellépni az elharapódzó szélsőségek ellen.[2]

A francia női divat terén a 70—80-as években egyes udvari hölgyek és előkelő dámák voltak mérvadók.[3] 1764-ben Madame Pompadour, 1775-ben Dubarry grófnő, majd Mária Antoinette. Pompadour különösen a drága szöveteket kedvelte, míg Dubarry inkább szemérmetsértő öltözködéséről vált hírhedté. Mária Antoinette ügyet sem vetett az udvari szokásokra s egyik operatáncosnő divattalálmányait követte. Midőn egy alkalommal Mária Teréziának elküldi fényképét, ez olyféle megjegyzéssel küldi neki vissza: azt hittem, egy francia királynőt fogok csodálni e képben s ahelyett egy felcifrázott operaénekesnőt látok.[4]

A francia nők rendkívül nagy gondot fordítottak a hajviseletre; kitűnik abból is, hogy Mme Pompadour fodrásza 200.000 livres bevételre tett szert.[5] A magasra felépített hajviselet körülbelül 1780—85-ig tartott. Hogy mily óriásiak lehettek a frizurák, arról fogalmat alkothatunk, ha olvassuk Mademoiselle Fredin hirdetését,

[1] Weisz: 1221-1222-1223. l.
[2] Weisz: 1241. l., 1243. l.
[3] U. o. 1224. l.
[4] Weisz: 1225. l.
[5] U. o.: 1228. l.

ki egy kalapot kínál, melyiken egy tengeri hajó minden hozzávalókkal, sőt ágyúkkal is fel van szerelve.[1]

1785-ben hirtelen változás áll be a hajviseletben. A királyné betegség következtében haját veszti, kénytelen parókát viselni; hogy pedig ez megállhasson, nem lehetett oly nagy és nehéz. Igy lesz divatossá a gyermekfrizura vagyis à l'enfant' s ezzel egyidejüleg divatba jön a sapka, fejkötő és a férfiakéhoz hasonló kis kalap.[2]

E helyen óhajtok még röviden szólni a francia nők fényűzéséről is. Nagyon kedvelték az ékszereket és a szépítőszereket, különösen a szépségtapaszt, pudert és arcfestéket.[3] Ékszerezés tekintetében pedig annyira mentek, hogy Madame Taillien egy operabálban nemcsak fején, mellén, karján viselt ékszereket, hanem a lábát is feldíszítette szalagokkal és minden lábujjára egy-egy gyűrűt tett.[4]

Midőn a forradalom alatt a francia divatlapok szüneteltek, a divatvilág Bécs felé fordult s a Wiener Mode-t követte. Majd Berlin, Drezda, Lipcse vezettek rövid ideig a divat terén, míg újból Párisé nem lett a vezérszerep.[5] A német hatás a pantalon viselésében nyilvánult leginkább, mit különösen II. Frigyes Vilmos kedvelt meg.[6]

Könnyen érthető, hogy a francia-német divatnak eme nagyarányú fellépése hazánkkal is állandóan éreztette befolyását. 1790 tekinthető a külföldi hatással szemben mintegy fordulópontnak a hazai viselet történetében; dacára azonban az országszerte kitörő lelkesedésnek és nemzeti ellenállásnak, e fordulat nem teremthetett állandó magyar divatot. 1820—25-ig újból hódít a külföld, sőt a II. József halálát követő kor is a legtarkább keveredésben mutatja a magyar és külföldi divatot.

A nagyobb, öntudatosabb visszahatás csak 1825 táján lép föl és tart megszakítás nélkül 60-ig s innen a legnagyobb magyarossággal 67-ig. Ekkor volt talán utolsó igazi feltámadása a nemzeti divatnak; innen kezdve általánossá lesz nálunk is az európai divat a szerepet játszó világban, sőt a polgárság körében is.

Úgylátszik, érezte a nemzet is Toldy mondását, hogy külsőségek jelentéktelenek akkor, ha minden rendén van a nemzet életében. S ezt — úgylátszik — mindenki elmondhatta 1867-ben.

[1] Weisz: 1234. l.
[2] U. o.: 1235. l.
[3] U. o.: 1237. l.
[4] Weisz: 1241. l.
[5] U. o.: 1294–95. l.
[6] U. o.: 1296. l.

I.

A francia divat hatása a magyar viseletre.

A francia hatás Mária Terézia uralkodásának idején kezdődik hazánkban és II. József alatt éri el tetőpontját, kinek uralma alatt nemcsak külsőségek, nemcsak a nyelv terén válik meg nemzetünk ősi tradicióitól, hanem már-már önállóságát is elveszti. Érzi is a haza kétségbeejtő sorsát minden jó hazafi. Egy magyar öltözetű ifjú lép be az idegenül öltözött becskereki úri társaságba s ilyen nótát énekel a cigányszó mellett:

„A madár a tollát, hangját nem cseréli,
Aminek született, azt az éltet éli.
Te magyar, mindenben követed a majmot;
Módi bolondjává lett a régi bajnok.

Még a nyelvedet is rútul megtagadod,
Közelget immáron a te végső napod.
Ki sajnáljon téged, óh elfajzott magyar!
Más élte van annak, aki élni akar." [1]

De hogy is ne volna szomorú a magyar nóta abban a korban, mikor — szinte hihetetlennek látszik, hogy a buzgó hazafi és író Kisfaludyak németül leveleztek és négyszemközt ezen a nyelven beszélgettek; de a közrendű nemesség is hozzá kezdett sok helyt a nyelvhez édesedni, főleg asszonyai által, kik a divattól el nem akarának maradni s végre szégyenlettek társaságban és közhelyen magyarul beszélni s így a társas térről nagyobbrészt leszorult nyelv már csak a középnemesség házi körében folytatott sinylő életet.[2]
Ha pedig nem tudtak, vagy nem akartak németül társalogni, akkor latin nyelven érintkeztek s hogy ezt elhigyjük, tekintsünk csak meg egy úri társaságot II. József korában, hol: „A férfiak kivétel nélkül deákul beszélnek, az asszonyságok németül társalog-

[1] Vas G.: II. József. cs. k. II. k. 14. l.
[2] Toldy: Életr. Eml. II. k. 73–74. l.

nak, csak néhány fiatal lány súg egymásnak magyar szót. Még ők nem rég szabadultak ki a gyermekszobából s még nem tanultak meg repülni a divatos szélben.“ [1] Akik onnan kiszabadultak, azok bizony hamar követték az idegen divatot s talán nem igaztalanul mondja a hazafias nótárius:

„Az ifjúságon végig tekintettem:
Francziák, Anglusok ezek én azt véltem.
Mind idegen nyelven szóltak jól itéltem
Tarkák, tán bolondok, ily gonddal is éltem.“[2]

Ez a kor az, melyről naplójában így ír Déryné: „Szegény Magyarhon, most épen oda mentél vissza, ahol nem tudom már hány évvel ezelőtt Pesten divatoztál. Aha, tudom már, mikor szégyeltek magyarul beszélni.“ [3]

De közelebbről is megtekinthetjük a fent említett társaságot, hova Vas Gereben vezet el bennünket; hol, mint ő megjegyzi, „a neveket elszámlálva, az ypsilonból bőven kijutna, de bajusza alig van nehánynak“ s akad köztük olyan is, „ki még az orrát is megfogatta a borbélylyal, hogy a bajusz helyét hetenkint háromszor simára vakarja.“ [4]

Igen jellemzően és a francia divatot kigúnyolva írja le a társaság hajviseletét: „ha betekintenénk az ablakon, elbámulnánk az emberfejeken, értem a férfiakén. Minden fejnek volt hátul egy nyele, mint a serpenyőnek, a fej meg volt mártva lisztben s azt hinnénk, hogy az érdemes molnárcéh tartja lakozását, s a maga mesterségét nyilvánvalóképen vallván, a lisztet használja hajkenőnek.“[5]

Hogy pedig fent említett szavait tréfás színben ne lássuk, mindjárt ki is jelenti, hogy akkoriban volt divatja a copfnak és hajpornak. A hajviseletnek egy más formáját is felemlíti következő soraiban: „társainak nyakából úgy nyújtózkodik alá a hajfonat, mintha kínálkoznék: ezt tessék megmarkolni, ha meg akarnak engem fogni.“ [6]

A francia hatás, amint már az említett adatokból is kitűnik, a hajviselet terén volt legjobban érezhető úgy a férfi, mint a női világban.

[1] Vas G.: II. József cs. k. II. k. 6. l.
[2] G.: VI. r. 47. l.
[3] Déryné: II. k. 6. l.
[4] Vas G.: II. József cs. k. II. k. 6. l.
[5] Vas G.: II. József cs. k. II. 5. l.
[6] U. o.: 11. l.

„Elhagyja bajuszát, kit nem rég nevele,
Hogy ez a magyarság alkalmatlan jele.“[1]

mondja a divatot ostorozó Dayka; de keserű kifakadása nem talált visszhangra honfitársai lelkében, csupán abban a gúnyversben, mely vele egyet mond:

„Szakállát, bajuszát mind leberetválja,
Sőt még a fejét is éppen megkopasztja,
Fejét fedi kecskeszőrős parókája,
Kinek kettős, kinek hármas az ő ága“[2]

S midőn a nők hajviseletét rójja meg, hasonló irónia hatja át sorait:

„Vagy pedig tyúk kosárt csinálván hajából
És azt is nevelvén idegen fajtából.
Tedd ijesztő fejét öt hat akkorának,
Mint az asszony, vagy régen valának,
Vagy a minap egy kis időfordulattal
Csinosan öltöztek csinos sodrozattal.
S az ily képtelenül megnevelt fejére
Rak, mint gólya fészket a ház tetejére.“[3]

Azt hinnők, hogy Dayka gúnyolódása alaptalan, ha nem lenne alkalmunk az ő igazolására újra megszólaltatni gúnyversünket:

„Fátyola pókhálós, ejesztő taréja,
Nájmódi, sok czók-mók rojtos pántlikája.
Dróton füdzött bubos, borzas parókája,
Magas tornyos, pipes, csucsos bóbitája“[4]

Lehet azonban, hogy a költők a hatás kedvéért túloznak, azért álljon itt bizonyságul Vas Gereben, akinek — mint maga is bevallja — nincs bátorsága a nők hihetetlen öltözetét leírni s így a családi képtáraknak ezen időbeli maradványaihoz utasít bennünket, hol láthatni, amint a nők fejükön megtelepedett asztagokat, boglyákat viseltek, melyekhez szénahányó villa való fésűnek; „ezeknek leírásához hat mesterember kell, hogy megmondja mindenik, mit készített a furcsa épülethez.“[5]

Szinte véletlen ritkaság számba ment egy-egy magyaros hajviselet s találóan jegyzi meg írónk, hogy magyaros hajviselete csak annak volt, akit nem értek rá divatosan megfésülni.[6]

[1] Dayka: A nemzeti öltözet. 69–70. l.
[2] Magyar Történelmi Emlékek: Irók. 36. k. 498–500. l.
[3] Dayka: A nemzeti öltözet. 187. l.
[4] Magyar Történelmi Emlékek: Irók. 36. k. 498–500 l.
[5] Vas G.: II. József cs k. II. k. 8. l.
[6] Vas G.: II. József cs. k. II. k. 8. l.

Adatainkból látjuk, mily óriási mérveket öltött a francia divat hatása 1790 előtt első sorban a hajviselet terén; de, hogy menynyire háttérbe szorította az öltönyök és egyéb ruhadarabok régi formáit is, annak tanusága gyanánt talán elég annyit említeni, hogy a magyar öltözetet ebben a korban csak mint maskara öltözetet használták előkelőbb magyarjaink közül igen sokan.

„1790 farsangján Festetich Lajos Nagy-Gombán bált hirdetett — írja egy levél —. Somogymegyei előkelő Uraságok és Asszonyságok sereglettek össze; midőn legjavában folyt a tánc, megjelentek gróf Festetich Úr hitvese, Sallér Judith Asszony és Dezső Imre úr házastársa, Rosti Rustina asszony és Gaál Francziska kisasszony régi, díszes magyar öltözetekben, akikre az egész mulató társaság elbámulván, álorcás személyeknek nézte őket. Az Úri Nőszemélyek azonban csakhamar kijelentették, hogy ők épen nem maskarának vették fel a honi viseletet, de igazi köntösnek s hogy ezután mindig így fog lenni.“ [1]

„Egyébként is — folytatja a levél — nagy volt ezen a Somogymegyei részen az idegen öltözetekre való majmolás, a dunántuli szép, nemes asszonyok Bécsből hozatták a módit s minden portékát.“ [2] S az idegen divatnak ezt a nagyfokú utánzását s a külföldről való rendelést megerősítik Déryné adatai is, melyek szerint „gr. Bethlen Domonkos Angliából hazajövet meg akarta honosítani Erdélyben a vereses-sárga, nagy kockájú schleppes palástot, tuniquel s a térdig érő kamáslit, de nem sikerült, ő is letette.[3] Gróf Csáky Tivadarról pedig azt írja, hogy saját és felesége számára is Bécsből rendelt Kassára mindent 1790 után is.[4]

De talán e tekintetben legtöbbet mondó Ányos Ferenc feleségének, Gadóczi Rőth Klárának az esete, aki Bécsbe járt csináltatni frizuráját, pedig tengelyen utazott s egy hétig tartó kinos, keserves utazás után jutott divatos vuklijai-, meg loknijaihoz.[5] Akik nem Bécsből, azok feltétlenül Párisból rendelték divatos ruháikat és kelméiket, hogy így ne csak a ruhák formája, de még anyaga tekintetében is idegenek legyenek.

A férfi ruhadaraboknál kezdetben csak feltűnő átalakulást tapasztalunk; a zsinorzat még a XVIII. sz. végén is megmarad; a

[1] Vay S.: 80—81. l.
[2] Vay S.: 80. l.
[3] Déryné: II. k. 169. l.
[4] U. o.: III. k. 50. l.
[5] Vay S.: 80. l.

nőknél a magyaros ruhadivat a XVIII. sz. második felében teljesen háttérbe szorul s átengedi helyét a külföldnek. Hogy mily mérveket öltött az idegen divat a ruhadarabok körében is, álljon itt példa gyanánt kedvelt színésznőnk, Déryné édes apjának öltözéke: háromszögü kalap, frakk, selyem strimfli, csattos cipő, térdig érő fekete bársony-bugyogó, ehhez fehér mellény, széles, lefüggő nyakravalóval.[1]

Hova tüntek a magyaros ruhadarabok? Hol az ősi mente, dolmány? a sarkantyus csizma? Meg van az ősi mente, de megütköznénk apáink mentéjén abban, ami ott nincs: t. i. elülről a mente sarka — jegyzi meg egyik írónk — el volt csípve; egy darab mentét látva azt hinnők, hogy a hegyét a kutya harapta el a vigalom estéjén s hamarjában úgy segítettek, ahogy lehetett.[2] Ne csodálkozzunk hát Dayka keserű sorain:

„Nemzetem kezd ismét idegent majmolni,
Legelőbb is magyar rövidli, nem német,
Nyers testemre szabott kurta kis mentémet
Unkommód, azt mondja Ezt hát elvetette,
Prémzett vagy prémetlen kabát kell helyette“ [3]

Majd mintegy vigasztalásképen teszi hozzá:

„Az egy magyar nadrág marad meg végtére.“

De sajnos, következő adataink még ezt az utolsó magyar ruhadarabot is megtagadják, ami kitünik Kazinczy azon soraiból, melyekkel Orczy Lőrinc költő tábornokkal való találkozását leírja: „Egy este ő is theatrumba ment gyalog és egyedül, csak akkor sejtém meg, hogy jön, midőn mellettem elméne. Plundrában, azaz térdig érő német nadrágban, viaszos nehéz stibliben láta meg felkötött ezüst sarkantyúval, mely a mágnás fiuknál ugyanazon elnémetesedni kezdő világban módi, de nem oly elhatalmazott, hogy nekem is igy kellett volna öltöznöm.“ „Kis fiú,“ — igy monda Orczy,— „mit mondana erre a tisztes öltözetre a nagyatyád, az én lovagló pajtásom, ha igy látna. No jó, no jó, csak a szivetek magyar legyen még ha veszni indultatok is.“ [4] Nagy őszinteséggel teszi aztán hozzá Kazinczy, hogy ezek hallatára csaknem elnyelte szégyenletében a föld.

Kazinczy nagyatyja, Bossányi Ferenc még a legmagyarabb

[1] Déryné: I. k. 20. l.
[2] Vas G.: II. József cs. k. II. k. 6. l.
[3] Dajka: A nemzeti öltözet. 69–70. l.
[4] Kazinczy: Önéletrajz. 75–77–78. l.

érzésű és öltözetű emberek közül való volt. Mentéje, nadrágja mindig egyazon színből, buzavirágszín arannyal vagy vasszínű s dohányszínű s ezek selyemmel. Lajblija sohasem volt s mentéjét mindig az ingre vette fel s legombolta mellén, gyomrán. Fekete kordovány csizmája egész térdig ért s mindig aranyos zsinórral, sarkantyusan. Télben-nyárban fején egy sinkónak csufolt alacsony kalpag, nyusztból, mint mentéje préme.[1]

Hogy maga Kazinczy Ferencz is mennyire érezte a divatos áramlat tarthatatlan voltát s hogy a szive az idegen ruha alatt is mily magyarán érzett, az kitünik alábbi soraiból: „Egy magyar rábeszéle, öltözném strimflibe, cipőbe s jelenjek meg igy mindenütt, Bécsben azt teszi minden ifjabb magyar. Hittem neki, mert így jára Palásthy és Beőthy és Szlávy secretáriusok, sőt bőrnadrágocskában láttam magát Pászthoryt is, de stiblivel s ime Pászthorynak ebédjén strimfliben jelentem meg, hajtáskával, koszperddel. Belépvén ebédlőjébe, megrezzenék, midőn a falról Széchy, Skerlecz Miklós, Szily Somsich Lázár néznek le rám, obester gróf Draskovics János pedig, kinek szemeit a festő földre sülyesztette, pirulni látszik érettem. A cseléd előttem ajtót nyita s Pászthory elnémúlva fogadott. Csaknem elnyele szégyeltemben a föld. Jártam úgy ezután is, de Pászthory elébe igy nem léptem többé.“ [2]

Még tarkább öltözetben mutatkozik be előttünk Sztáray Mihály: pipacsszín frakk, világoskék-atlasz lajbli és nadrág, aranyozások, tüzések nélkül s könnyü csizmában, nem cipőben. Üstöke kontyba volt lehajtva, haja szorosan a nyakacsigája felett megkötve, hármasan befonva, hármasan alá, fel és ismét alá hajtva s fekete pántlikával bodrosan átkötve.[3]

Az ilyen és ehhez hasonló hajviselet persze nem tűrhette többé a magyaros kucsmát, kalpagot; azért biztatja költőnk a magyar hazafit:

> „Hányd el kalpagodat, csákódat, kucsmádat,
> Viseltük már elég, megunták nagyjaink.
> Maholnap új törvényt szabnak asszonyaink.“ [4]

Tekintsük hát meg divatos asszonyaink öltözetét is általánosságban. Legjobb utbaigazítónk leend a Peleskei nótárius, ki nem

[1] Kazinczy: P. E. 8. l.
[2] Kazinczy: P. E. 89–90. l.
[3] Kazinczy: P. E. 42. l.
[4] Dayka: A nemzeti öltözet. 69. lap.

szünik meg gúnyjaival illetni a külföldieskedő magyar nőket s idegen öltözetüket imigyen rajzolja le:

„Csodálatos szinű vala a gunyája,
Mint szánytalp görbe volt két szárnya formája,
Ez alatt hasonló szinű volt szoknyája,
Mint fűrész kivágva kék előruhája." [1]
(Az u. n. kaka düfén szoknya.)

Nem kevesebb iróniával mutatja be felső ruhájukat:

„Testén öltözete lebegett s vala tág,
Ilyen csufos szabást ritkán látott világ,
Rózsaszin tafota volt felső ruhája,
Hátán az úgy állott, mint Mójzes táblája,
Rövid volt s két karján ráncolt volt munkája,
Violaszinű volt ez alatt szoknyája" [2]
(Ez volt az u. n. karakó.)

S talán nem is volna teljes a divatos nő öltözéke, ha meg nem tudhatnánk, hogy:

„Vereses Tintuchból volt főkötő fején
Fél réf hosszúságú másli az elején.
Oly nagy, mint egy szita vala kerületén
Vége, mint zsupp fügött hátának közepén.
Homlokán lecsüggve hordta nyirott haját,
Berzsenynyel festette a vénség hibáját."[3]

Csoda-e hát, ha ennyi furcsa ujdonság láttára falusi nótáriusunk színházban képzeli magát s így szól:

„Itten Urak . . . dámák voltak oly ruhában
Mint akik játszottak s táncoltak Scenában."[4]

Ime ennyire haladt az idegen utánzás II. József császár idejében úgy a férfi, mint a női világban. Szinte a ritkaságok közé tartozik ilyen divatos korban az az eset, hogy Nagyváradon 1789 októberében Tisza István báljára csak két tisztviselő jött el német ruhában — ezek közül is az egyiknek kabátját összetörte a háziúr.[5]

Nem veszett hát ki végkép a honfi keblekből a magyar haza szeretete, a magyar viselet iránti ragaszkodás. Jobbjaink érezték, hogy József alkotmány- és nemzetellenes uralkodása végkép megássa hazájuk sírját. S az ő halálának kellett bekövetkezni, hogy Magyarország ujra életre keljen.

[1] G. X. r. 90. l.
[2] U. o. 107, 1C8—109. l.
[3] G.: X. r. 112. l.
[4] U. o: VI. r. 48. l.
[5] Mil. magy. tört.: VIII. k. 458. l.

II.

Visszahatás az idegen divat ellen 1790-ben.

A II. József császár halála után bekövetkezett nemzeti visszahatás nemcsak politikai és irodalmi téren éreztette hatását, hanem társadalmi téren s így a viselelet terén is. A kitörő lelkesedést a nemzet örömteli hangulatát leghivebben Kazinczy festi. „Abauj, mint egyéb megyék, bandériumát küldé Budára a korona tiszteleti őrzésére s Kazinczy annak tagja, az imént oly csendes fővárost olyannak találta, mint egy győzedelmes hadi tábort. Május 22-én álla először őrt a szent küszöb ajtajánál s itt fogant meg lelkében s majd az őrszoba asztalán, a királyi vár fedele alatt irá meg Prónay Lászlóhoz intézett ama hires — nem levelét, hanem — dithyrambját, melylyel Hamletjét, a nemzeti átalakulás e forró barátjának ajánlá.“[1]

E levelet, illetve dithyrambot egész terjedelmében ide iktatom, mert minden sora élénk bizonyítéka az 1790-iki felbuzdulásnak s az abból eredő visszahatásnak.

„Édes álom-e vagy valóság, amit látok? Budának utcáin nem az az elasszonyosodott, elpuhult nép tolong, melyet még tavaly nappaizsok alatt levont süvegekkel, feltornyozott hajjal tarka strimfliben láttam sétálgatni! Hazám anyavárosában nem hallom többé úgy mint ezelőtt még kevéssel csak annak a nemzetnek mormogását, mely iránt hamilkari idegenséget igyekeztek belénk önteni hanyatlásunkat előre látott atyáink. Ime közelítő lókopogást hallok; a lobogó kalpag, a sugár kolcsagtoll, az idegen szabású hosszas tóga helyett felöltött katonás ságum, a csillámló széles kard, s tarsolyain visszanyert koronánk képe, vagy az őrbagoly, a tárogató síp keserves emlékezetű hangja, a kardcsörtetés, az ágaskodó lovak nyerítése . . . Hazámnak kegyelmes istenségei! mi ez? ily hirtelen, ily véletlenül? Látom, látom kijózanodtunk részeg-

[1] Toldy: Eletr. Eml 125 126.

ségünkből s érezzük, hogy az aqua tofana, melylyel némely boldogtalan udvari tanácsos még elfelejthetetlen kegyességű asszonyunk II. Mária uralkodása alatt itatott, azt a tüzet, amelyet ők veszedelmesnek tartottak és amelylyel mi — mi, egy maroknyi nép! — Máriának igazgatására ajánlt hazánkat és egész atyai örökségét annyi hatalmas ellenkezők kezéből Európának bámulására kiragadtuk, el nem olthatta. Látom, hogy hazánkban sok viszontagságaink után végre feltaláltuk hazánkat . . . Ime férfiaink és asszonyaink elhányták a kölcsönzött öltözetet; elállottak a káros idegen szokásoktól; most már nem úgy, mint ezelőtt kevéssel, gyönyörködve beszélnek azon a nyelven, amelyen Etele és Etelka beszélt s nemes elpirulással vallják meg, hogy megcsalódtak, midőn megromlott izlések ennél a kedves hangzásunál szebbnek tartotta azt a döröngő, zordon nyelvet, amely semmire sem alkalmatosabb a . . . hideg parancsolásnál. Óh ne háborítsa fel senki boldog elragadtatásomat hideg, fagyos okoskodásaival; engedjen szabad folyamatot boldog örvendezésemnek s gyulaszsza példám után szivét annak érzésére, amit szivem érez! . . . Tudom én . . . hogy ezek a külső jelenségek nem csalhatatlan jelei annak, amit mutatnak: de ki ne fakadozzon örömsikoltozásra, midőn elroncsolt, eltaposott nemzetünk ismét felemeli a porból fejét és visszavévén nyelvét, ruháját és szokásait, az lesz, amiről ezelőtt félesztendővel a gyenge hit álmodni sem bátorkodott: egy szabad nemzet — egy tulajdon törvényeivel, nyelvvel, ruhával biró nemzet — egy oly nemzet, melynek minden tagja fegyvert viselni született és kész oltalmazója hazájának és királyának."

„Győztünk! s most látjuk, hogy, ha bár a borongós időkben rettegésünk nem vala is gyáva elcsüggedés, csakugyan haszontalan kérésekkel terheltük az egeket, minek előtte a mérték megtelt, hogy szűnjenek meg csapkodni. Javunkra vált megaláztatásunk. A kiállott veszedelmek tanítottak meg bennünket, hogy az egyenetlenség, versengés, a külföldi asszonyok, öltözet és szokás, a spártai mértékletességtől . . . való eltávozás oly közelnyire ragadta végső elpusztulásához hazánkat, hogy még neve eltörlésétől is méltán retteghetett. Ezek a szomoru emlékezetű idők tanítottak meg bennünket arra, hogy nyelvünk megtartása és elterjesztése nélkül hazánkban is mindig idegenek leszünk . . . sőt egyedül ezeknek köszönhetjük azt, hogy hazai literaturánk a német nyelv terjesztgetése által vetélkedésre ingereltetvén, kevés idő alatt segítség nélkül is arra a magasságra lépett, amelyre különben fél század kivántatott volna."

„Most, most midőn ezeket önön veszedelmünk által tanultuk meg; most midőn a hazafiúi hűség lelke mindenfelé fú ... midőn Titusunk koronázására és boldogságunk felállítására az ország nagyjai Budán összvegyülekezve lesznek — most kezd bennem újra éledni az a remény, hogy nyelvünket ... közdolgaink folytatására fordítjuk; és közelebbről az, hogy az országgyűlése alatt Melpomenének és Thaliának magyar templomot szentelünk."[1]

Ime így ír az a Kazinczy, akit még nem régen német plundrában és viaszos stibliben láttunk. Azonban nemcsak egyesek, hanem az egész nemzet, maga az országgyűlés is sürgette a régi, magyar viselet helyreállítását: A magyar viselet kötelessé tételére a rendek igen nagy súlyt helyeztek, úgy akarták, hogy mindkét nemű nemes magyar ruhában járjon.[2] Más helyen pedig ezt olvassuk: „Legelsőbben is a nemzeti magyar ruhának felvételén kezdett éledni a patriotizmus, mely annál szebb és csudálatosabb volt, hogy már alig lehetett magyar ruhában látni valakit, mindenütt, mint az árvíz, a német ruha áradott." [3]

Akadtak ugyan a rendek tagjaiban olyanok is, kik a díszes magyar öltözéket takarékossági szempontból nem a legmelegebben ajánlották — lehet, hogy eme aggodalmaikban is csupán nemzeti érzésük vezette őket. Igy pl. Szilenczy arra utal, hogy ha a magyar ruha viselésére vonatkozó törvényt megalkotnák, sok prémet hoznának be és sok pénzt küldenének érte ki külföldre. Majd kimondták a rendek, hogy nem a ruha, de az erény teszi a nemzetet.[4]

Hogy külsőségük mellett főleg a szív magyarságára fektették a fősulyt, az más adatokból is kiviláglik. Korabeli író mondja: „A mostani magyar ruhákról el lehet mondani, hogy az a régitől elüt. A Lajos-, Mátyás korabeli nadrág oly bő vala, hogy — amint mondják — zsellért lehetett volna fogadni bele. A mente földig ért, a dolmány csaknem térdig. A nyakravalóról semmit sem tudtak ... Az öt rendbeli gombokat, vagyis az ezer gombot szerencséjökre még fel nem találták, valamint szinte a sok sujtási cifrákat sem. Ezek egyébként ártatlan dolgok, csakhogy magyarságunkat ne csupán abba helyeztessük, mert ezek a konyhára semmit sem hoznak, hanem inkább visznek." [5]

[1] Kazinczy: Levél Prónai Lászlóhoz. (Toldy: Életr. Eml. 125—126 l.)
[2] Kabineti levéltár 1790. 3812. sz. (Mil. magy. tört. VIII. 531. l.)
[3] Mil. magy. tört.: VIII. 457. l.
[4] U. o.: 531. l.
[5] Sokféle: VI. 187. l.

Voltak azonban sokan, akik a külsőségekre is súlyt helyeztek ezekben az években; igazolják ezt az alábbi adatok, melyek szerint: „Akin német ruha találtatott, róla leszakgatták, kompániákban, bálokon magyar ruhán kivül mást nem szenvedtek.“ [1]

Hasonlóan olvashatjuk, hogy ha az ilyen divat ellen tüntető magyaroknak valaki ellenszegült „házához mennek és addig mulatnak vala, mígnem hivatja a szabót.“ [2]

Az 1790—92. országgyűlés ruházat tekintetében a katonaságról is intézkedik. Az országgyűlésen hozott 8. pont értelmében „Minthogy tudva van az, hogy a föld népe az országnak csupán a német öltözet miatt gyülöli úgy annyira a gyalog katona sorsot, hogy azt másként nem, hanem erővel és természetes szabadságának iszonyú megsértésével lehet ezen életre hozni, szükséges a német öltözetet a magyarral megváltoztatni, ide értvén főképen a tisztviselőket is.“ [3]

Az előző századokban u. i. főleg a katonaság tartotta fönn a a nemzeti viseletet, s a katona viselet szépsége és nemzeti hatása csak akkor kezd tünedezni, mikor felállítják az állandó hadseregeket s ezeket egyenruhával látják el. Egyes csapatok azonban mai napig megőrizték a magyaros viseletet, mint pl. a huszárok. Hogy pedig a huszárság ruhája mennyire hódított még külföldön is, azt több adat bizonyítja. A 19. század elején a porosz katonaságnak csaknem fele magyar ruhát visel. Midőn 1805-ben az Austerlicznél megvert oroszok hazánkon át vonulnak haza, huszárjaik magyar szabók által levagdaltatják felsőbb rendelet folytán dolmányaik és mentéik fecskefarkát. [4]

1820-ban a bécsi angol követ négy magyar szabólegényt, köztük Sáska nevű debreceni fiút küldte Londonba, hogy az ottani szabókat a magyar huszárruha szabására megtanítsák. [5] Az 1825-iki országgyűlés megnyitásakor, naplójában mondja Metternich, hogy a mulatság nemcsak életrendjét zavarja meg, hanem azt a kényelmetlenséget is rárójja, hogy nyelvét és ruháját meg kell változtatnia. Latinul kell beszélnie és huszárruhát öltenie magára. Az egyetlen kedvezmény, amit megengedhet magának az, hogy bajuszt nem kell növesztenie. [6]

[1] Mil. magy. tört.: VIII. 470. l.
[2] U. o.: 457. l.
[3] Mill. tört.: VIII. k. 496. l.
[4] Szendrey: Vis. Tört. 28. l.
[5] Szendrey: Vis. Tört. 28. l.
[6] Aus Metternich's nachgelass. Papieren 193. l. (Mil. Tört. IX. k. 132. l.)

De nemcsak a férfiak részéről tapasztalható a magyar viselet iránti óhaj, hanem a nők körében is. Egy magyar nő írja 1790. évben a következő sorokat: „Pár hét előtt Batthyány hercegprímásnál egy összejövetel alkalmával, hol két francia, egy nápolyi és két angol gavallér is jelen volt, felkérettek szabad véleményt mondani a mi magyar öltözetünkről s ők elismerték, hogy nem magyar szépségeket, hanem istennőket láttak."[1]

Az illető sorok irója nem született magyar nő, csupán magyar hazafi felesége, mégis így folytatja szavait: „Kívánatos lenne, hogy Magyarországon is olyan törvényt hozzanak, mint Svájczban, hogy a nők épúgy, mint a férfiak kötelesek saját nemzeti ruhájukban járni s így évszázadokon át megtartani azt. Ha II. Lipót látni fogja november 15-én tartandó koronázási ünnepélyén a magyar öltözet pompáját és fényét, bizonyára teljesíteni fogja ezt a vágyat."[2]

II. Leopold valóban nem gördített akadályt a nemzetnek eme óhajtása elé, sőt ő maga is, mint II. József utóda magyar díszruhát ölt 1790-iki koronázásakor. Midőn a pozsonyi franciskánus templomban aranyvitézeket avat, arany skófiummal kivarrott szűk nadrág, aranyzsinóros, háromszorgombos dolmány, ötszörös arannyal átszőtt öv képezik öltözetét.[3]

Királyaink mindenkor viselték a nemzeti öltözetet, csupán a Habsburgok trónralépésekor történik nagyobb változás, amennyiben a spanyol-német és francia hatás az udvarnál is tért hódít. Mindamellett királyaink a mai napig felöltik ünnepélyesebb alkalomkor a magyar díszruhát. I. Ferencz király 1792-iki koronázásán arany fonalú, térdig érő mentét viselt és csizmát; testvére, Sándor nádor pedig ezüst fonalú mentében jelent meg, melynek szálai között világoskék szín játszott.[4] Majd más helyen ezt olvassuk: „1820 szeptember 10-én délután a budai és pesti fő Asszonyságoknak volt szerencséjök felséges Asszonyunk udvarlására bocsájtatni, kiket, mint reggel az urakat, gazdag magyar öltözetben méltóztatott fogadni ő felsége. A fő Dámák is mind nemzeti köntösben jelentek meg. Mindkét felségek ugyancsak fényes magyar öltözetben este a

[1] Jacob Miller: Gedanken über die Nationaltracht der Frauenzimmer in Ungarn. 1790. (Szendrey: Vis. Tört. 25–26. l.)

[2] Jacob Miller: Gedanken über die Nationaltracht der Frauenzimmer in Ungarn. 1790. (Szendrey: Vis. Tört. 25—26 l.)

[3] Tört. képcs.: 2825. sz. rézmetszet.

[4] Kazinczy: P. E. 106. l.

Budai játékszínen az erántuk hív indulattal gerjedező alattvalók öröm Éljen kiáltásait fogadták.[1]

Nagy haladást mutatnak fentebbi adataink a királyi viselet terén is II. József öltözékével szemben, ki, mikor a magyar fővárosban a „Hét választó fejedelem"-hez címzett vendéglőben megszállt, vörös gallérú zöld waffenrockot, sárga nadrágot viselt, ehhez pedig nyári időben térdig érő, fehér gyolcs kamáslit húzott.[2]

Nagyon természetes, hogy a magyar viselet festői szépsége e korban is, mint a későbbi időkben leginkább a fényesebb ünnepélyek alkalmával tűnt ki, mint a korona visszaküldésének ünnepén, II. Leopold, I. Ferenc koronázásakor, avagy fejedelmi vendégek fogadtatásakor. S e részben alig találunk külömbséget férfiak és nők magyaros érzésében, öregek, avagy fiatalok lelkesedésében. Banderiumok kelének össze a korona visszaküldésekor minden vármegyében s mint Kazinczy leirja: „. . . öregeink résztvőnek az ifjabbak örömeiben s udvari tanácsos Beöthy Imre és Domokos Lajos rókatorkos zöld mentében, veres nadrággal és dolmánynyal jelenének meg, őszek, mint a galambok. A nadrágocskák, hacukák, libernyákok egyszerre tűntek el. Gombkötőink nem győzék verni az aranyzsinórt, sujtást, kreppin rojtokat, paszomántot, s Erdélyben, hol minden aranyfonál elfogyott, Kassáról mene a kalpagrojt és mentekötő s nem postaszekereken, hanem hogy négy nap már vehessék a leveleket hordó postán. Esztendővel ezelőtt már lehete látni kurta mentéket, Terézia és József alatt azt térdig érő hosszúságban hordottuk s sokan bakancscsal, hogy a frakkhoz és strimflihez hasonlítson, de most a hosszú menték is eltűntek vagy csak azon látszottak, akik rettegésüket bölcsességnek szerették volna nézetni, vagy éhen voltak. Lobogott a Zrinyi kucsmája minden fejen pipacsszin posztóból, fekete magyar bárány prémjével és ennél eszesebb fejfedőnk nem lehete, mert legolcsóbb volt s legalkalmasabb, lobogott a kócsagtoll a nyusztos kalpagokon s prémet növete szája felett minden." [3]

Asszonyaink és lányaink lelkesedéséről pedig ez alkalommal igy szól: „Az asszonyi nem vetélkedék a miénkkel nemzetiség külső jelenségei viselésében s a párisi lipántok helyett asszonyságaink csipkés fekete kontyokat vevének fel, leányaink pártákat s

[1] Hébe: I. k. 16. l.
[2] Vay S.: 129. l.
[3] Kazinczy: P. E. 137 138–139. l.

derekaikat vállakba szoríták s kötényt kötöttek. A gazdagok nyakokon, mellökön, karjaikon kivül még kötényeiket is elhintették gyöngyfüzérekkel és aranyláncaikkal, posztóból varratták zöld mentéiket, fehér mellényeiket s veres szoknyáikat s fekete bársony csákócskát nyomtak fejeikre. Csak az a híjja, hogy kardot is kössenek.“ [1]

Eddig felsorolt adatainkból nyilvánvalóan kitünik, mily nagy visszahatást idézett elő a II. József császár halálát követő kor a viselet terén is. Csodálkoznunk kellene azonban, ha azt tapasztalnók, hogy — eme felbuzdulás dacára is — a német-francia ruhadaraboknak nyoma sem maradt volna. Sőt talán eme kornak egyik legjellemzőbb érdekessége az, hogy a legnagyobb keveredésben mutatja be az öltözetek egyes darabjait, a mely keveredés elég gyakori még a XIX. sz. elején is, körülbelül 1825-ig.

Arra nézve, hogy e keveredést szemléljük, legalkalmasabb például szolgál Istvántornya látképe a Marczibányi kastélylyal, mely az 1796. év körüli viseletet mutatja be. A női viselet általában francia és német. A férfialakok közt látunk szűknadrágos, csizmás alakot hosszú frakkban, copfos parókával, háromszögletű kalapban nyeregbe szállni; lovát kurta bakancsba öltözött magas prémkucsmás huszár tartja. Az egyik hintót háromszögletű kalapos kocsis hajtja, de hátul kardos, tarsolyos huszár áll, kurta felöltött mentében. Az előtérben egy hölgyet kisérő főurat látunk, aki szűk nadrágot, kurta bakancsot, végig gombos dolmányt, felöltött s elül végig gombszárgalandos és prémmel szegett kurta, derékbeszabott mentét, szablyát, ezüstgombos pálcát, de háromszögletű nemezkalapot visel. Láthatni rajta több mezei munkást és két csikóst, kik kurucleffentyűs szőrmekucsmát viselnek, mely mellé forgónak a kurtaszárú pipa van odatűzve. Hajuk fürtökbe, vagy befonva vállukra omlik és bajuszt viselnek, de szakállt nem. Ingük lobogós, nyitott ujju, gatyájuk szára alul összekötve. Az egész öltözet fölött nagy négyszögletes gallérú szűrt hordanak.[2]

Az említett kép mellett azonban még más forrásunk is van, mely az akkori divatnak kétféleségét, t. i. hazai és külföldi voltát igazolja. „1825. táján — írja egy magyar hölgy — meglátogattam az aggteleki barlangot is. Bementünk testvéremmel csinosan öltözve

[1] Kazinczy: P. E. 139. l.
[2] Istvántornya látképe: Tört. képcs. 1120 sz.

tiszta, fehér, nyári könnyü öltönyökben, veres, ritka szövet bajadérral nyakunkon, én az én szépen fürtökbe szedett hajammal, de mire minden csodálatost bámulva kibujtunk, Boldog Isten! egymásra néztünk testvéremmel: feketék voltunk, mint a Belzebub szülöttei. Szépen simított fodros ruháink összezsugorodva, lelapulva, a veres bajadér kávészín-barna! De meg hozzá az én fejem! Mint a döglött kigyók leereszkedve függtek le fürteim övemig, mint egy Medusafőnél. Sokat hasonlíthattam a mostani divat némely kis hősnőjéhez, ki haját leeresztve (hiszen az még megjárná, de még jó boglyasra van tapirozva) vékony félrőfnyi hosszú steklicskéjökkel china tuniqujökkel s tatár mellrevalójukkal inkább habocákhoz hasonlag ugrálva, mint menve sietnek a tanuló órákról haza. Bocsánat, hiszen ha még egy nemzet öltözete volna az; legyen bár chinai, cserkesz, vagy francia, mindegy, de egy nemzeté legyen. De háromféle szín s ugyanannyi nemzet szabása!"

„Nem mondom én — folytatja tovább — hogy oly magyar öltöny legyen, mint volt, midőn a szalmatűz fellobbant nálunk, más szoknya — más rekli, más surtz . . . Óh nem! Az nekem akkor sem tetszett, bárha a többiekkel együtt én magam is úgy öltöztem. Én akkor kicsi városban laktam, de sohasem hagytam helybe. De izléssel, finomul összepárosítva az új izlést a nemzet szellemével, úgy gondoltam én akkor is és most is."[1]

* * *

Munkámnak eddig terjedő részében nagy vonásokban bemutattam a francia divatnak saját hazájában való nagyarányú fellépését, nemkülönben azt a hatást, melyet hazánkra gyakorolt; ezzel egyetemben vázoltam azt a nemzeti visszahatást is, mely az idegen áramlat következtében hazánkban fellépett.

Dolgozatomnak hátralévő részében a férfi és női viseletek részletesebb tárgyalását óhajtom nyújtani.

[1] Déryné: II. k. 340—41. l.

III.

Férfi viseletek.

Bajusz-, szakáll- és hajviselet.

A magyar nemzet, mint Kőváry is mondja, elejitől fogva igen sokat tartott a bajusz viselésére s nélküle férfias főt el sem tudott képzelni, mintegy a magyarság feltünő bizonyitékának tartotta.[1] Ezzel szemben áll egy más vélemény, mely szerint a magyart nem a ruha teszi, sem bajusz, vagy üstök, hanem a nyelv s az igaz hazafi szív.[2] Bárkinek adjunk is e tekintetben igazat, annyi tény, hogy ebben az időben bizony sokan megváltak a magyarosság eme fő ékétől, azaz bajuszukat leborotváltatták. Erre vallanak a költő szavai is:

„Elhányta bajuszát, kit nem rég nevele,
Hogy ez a magyarság alkalmatlan jele.“ [3]

De viszont azt sem tagadhatjuk, hogy a magyar öltözethez elengedhetlen kelléknek tartották s a korona visszaküldésekor, mint írónk mondja: „prémet növete szája felett minden.“ [4]

A bajusz leberetválása a XVIII. sz. 70-es éveitől kezdődik. Igy látjuk gr. Majláth Józsefet 1807-ben készült arcképén.[5]

A XIX. sz. elején gyakran találkozunk rövidre nyírott bajuszszal is, egészen a 20-as évekig, később inkább pödörték.[6] A bajuszt egyaránt viselték fürtös, tömött és vuklis hajhoz is. Pozsony város látképén,[7] II. József császár korából fürtös hajú nemest látunk, ki

[1] Kőváry: Magyar családi s közéleti viseletek. 22. l.
[2] Sokféle: IV. 69. l.
[3] Dayka: Nemz. ölt. 69–70. l.
[4] Kazinczy: P. E. 137. l.
[5] Tört. képcs. lajstr. 314. sz.
[6] Báró Kemény Zsigmond pödrött kis bajuszt viselt. Déryné: II. k. 332. l.
[7] Orsz. képt.

bajuszt visel. Hosszú, lelógó bajuszt leginkább csak a paraszt emberek hordtak.[1]

A szakáll ebben a korban már nem volt olyan általános, mint a régi magyaroknál, ami természetesen ismét a borotválkozás divatjával függ össze.

Nagyobb kedvelését a szakáll viseletnek csak 1825 táján tapasztaljuk, valamint a forradalom után, midőn ismét általános kedveltségnek örvend. Találkozunk, különösen a XVIII. sz. végén oldalszakáll viselettel is, mit néha háromszög alakúra nyírtak.[2] A körszakáll, valamint a hosszú szakáll is, melyet előzőleg csak egyesek viseltek, a 40-es évek felé jön divatba. Bár a tárgyalt kor határán némileg túl esik, mégis említésre méltó Perényi Zsigmond esete, aki midőn halálra itélték, tükröt kért, hogy szakállát rendbe hozhassa, mondván: nem akarom, hogy kuszált szakállam a hóhért munkájában akadályozza s nyugodtan ment a vérpadra.[3]

A hajviseletben legnagyobb ellentétet képezett a paróka behozatala, amely a hadsereg körében is általános kelendőségnek örvendett a XVIII. sz. végén. Erre vonatkozik a császári és királyi haditanács rendelete, mely már 1768-ban szigorúan intézkedik e tárgyban: „A copf szorosan kötendő és úgy görbitendő, hogy az alsó vége a kabáthoz ne érjen, tehát elálljon. A megerősítésre szolgáló gombostűk alulról dugandók be, hogy láthatók ne legyenek. Akiknek rövid hajuk van, így az újoncoknak egy háromágú álcopfot kell befonniok a fonatba, de holmi fadarabokat beledugni nem szabad. Az oldalhajak haditanácsi rendelet értelmében fürtök helyett mind a fül fölött a copfba fésülendők be. Az egész, mikor készen van, keresztül hajporozandó és egy láb és két hüvelyk hosszu lehet."

A czopf mellett találunk vuklikat is.[4] A rizsporos hajat hosszu fonatban engedték a hát közepéig, a nyakcsigolyánál rendesen megkötötték csokros szallaggal és két oldalt tekercs alakban felsütötték. Erre vonatkoznak a következő sorok:

Csigásan a haja volt felfodoritva
Egy font hajpor vala czopfjába szoritva,
Mely is pántlikával vala leboritva.[5]

[1] Bikkesy-Timlich: 43. t.
[2] Bikkesy-Timlich: 11. t.
[3] Vay S.: 186. l.
[4] Pozsony város látképe. Orsz. képt.
[5] G. VII. sz. 51. l.

Hajporozás végzésére a főurak külön hajporos, czopfos inasokat tartottak.[1] Érdekes hajviseletet láthatunk gr. Zichy Károly arczképén, kinek haja elől fel van fésülve, oldalt pedig vukliba csavarva.[2] Még különösebbnek tünik fel Sztáray Mihály hajviselete: üstök, kontyba hajtva, haja nyaka csigája felett megkötve, hármas ágba befonva, alá, majd ismét felhajtva és fekete szallaggal bodrosan átövezve.[3] Divatos volt a haj sütése és fodoritása, bár a sütés inkább a későbbi kor divatját képezte, a XVIII. sz. végén meg ritkábban fordul elő. Déryné irja naplójában: „Haját édes apám mindig sütötte és hajporozta, akkor ez volt a divat, de csak talán tanároknál.“[4]

Hogy írónőnk hogy jutott ez utóbbi gondolathoz, azt nem sikerült megfejtenem. Hordtak a homlokon apró hajgyürüket is.[5] Lelogó hajfürtöket leginkább szolgarendü embereknél és parasztoknál találunk.[6] Olvasunk hajtáskáról is. Kazinczy bécsi tartózkodása idején strimfliben, hoszperddel és hajtáskával ment az utczán.[7]

Kalap-félék.

A fej takarói közül elsősorban a régi fejfedőket vesszük tárgyalás alá, nevezetesen a süveget és a kalpagot, illetve kucsmát, melyek nélkül daliás magyar öltözéket nem lehetne elképzelni. A süveg, mely a régi magyarok nélkülözhetetlen fövege volt, kalpag néven is előfordul s a kettőt talán csak a prém használata különböztette meg noha nevük használatában nagy keveredést látunk. Maga Décsi Sámuel is, ki a koronaőrző bandériumok ruházatát leírja majd kalpagnak, majd süvegnek nevezi diszes tollforgós, bokrétás fejtakarójukat.

„Biharmegye koronaőrző seregének görényes kalpagja volt veres kifüggő posztóval, arany vitézkötéssel és magas tollal.[8] Győr és Moson vármegye koronaőrző nemesei fekete bársonysüvegeket ragyogtattak széles aranypaszománttal, gazdag arany vitézkötéssel

[1] Déryné. II. k. 128. l.

[2] Tört. Arczképcs. lajstr. 1894. 261. sz.

[3] Kazinczy: P. E. 42. l.

[4] Déryné: I. k. 20. l.

[5] Demini basztstának hajgyürük voltak csavarva homlokán. Vay S. 241. l. (V. ö. Déryné. II. k. 74. l.)

[6] Bikkesy-Timlich: 12–41. l.

[7] Kazinczy P. E. 77. l.

[8] Décsi: 383. l.

és magas kócsagtollal.[1] A süveg a XIX. sz. elején névleg is háttérbe szorul s helyét inkább a nyusztos kalpag foglalja el, mely a XVIII. sz. végén még magas és oldalt lecsüngő leffentyűvel van ellátva; ez később elmarad s a 30-as évek felé alacsony tetejű, felhajtott prémes karimájú, kúpalakú, bársonytetejű kalpagokat kezdenek hordani s még később a kalpagok karimáját is bársonyból készítik.

E kalapnemeket királyaink is kedvelték, így II. Lipót király a pozsonyi koronázási dombon 1790 november 15-én rendkivül magas prémkucsmában jelenik meg, kócsagtollforgóval s emellett szárnyalakú forgóval.[2] I. Ferencz királyunkról pedig azt olvassuk, hogy trónusára ülve kalpagot tett fejére.[3] A kucsmákban igen kedvelték a vörös bársonyt s a pipacsszínű posztót.[4] Kucsmadíszül darutollat,[5] az előkelőbbek pedig értékes forgókat viseltek, hogy — mint Decsi is megjegyzi — egy-egy gyémántos forgó uradalmakat ért. Gr. Károlyi Gyula birtokában levő forgó aranysodronyos vert munka, a forgó alja hosszú kagyló, fölötte kettős gomb, e fölött a Károlyi-család címere. A kerecseny szárny rubinttal ékes.[6] Talán ennél régibb, de vele egyértékű a gr. Andrássy Gyula birtokát kepező kalpagdísz: áttört vésett munka, gyöngyök, smaragdok ékítik; lombdíszű keretben Atalanta mellképe vadkannal.[7] Értékben valamennyit felülmulja a gr. Bethlen Györgyé, mely ezüstből, aranyból való virágbokréta három tollal, közepén öt szirmú gyemántvirág, arany rubintos levelek. Ebből nő ki másik hét ágú gyémánt, rubint, smaragd levelek és virágokkal.[8]

A XVIII. sz. végén franczia hatás következtében elterjednek a nagy kalapok és a háromszögü franczia kalapok, mely előbbihez néha tollat is tüztek:

„Mint malomkő oly nagy kalap volt a fején,
Tarka-barka tollból bokréta tetején.
Karimája volt majd hátának közepén
De szélbe nem tudom, hogy állott meg helyén.[9]

[1] U. o. 320—21. l.
[2] Tört. képes: 2083. sz. rézmetszet.
[3] Kazinczy: P. E. 159. l.
[4] U. o: 137. l.
[5] Szendrey: Vis. Tört. 198. l.
[6] Ötv. lajstr. 102. l. III. Terem.
[7] U. o.: 144. l. III. Terem.
[8] Ötv. lajstr. 102. l. III. Terem.
[9] G.: VII. 51. l.

Divatozott a nagy fehér kalap is, mely VI. Pius bécsi látogatása óta a gavallérok előtt lett kedveltté:

„Érkezett ide is hamuszinü frakkban
Egy rendes ifiur nagy fehér kalapba
A pápának Bécsben ez volt viselete,
Gavallérok között azóta kelete
Van ennek s ala Pap az ő nevezete.“ [1]

A kalapokra disz gyanánt különféle tollakat, szallagot, virágot alkalmaztak. Kedvelt disz volt az árvalányhaj, ezt hordott kalapja mellett Lisznyai Kálmán költő is, kiről azt olvassuk, hogy különlegesen összeválogatott ruházatában olyan volt, mint egy honi stylű figura. [2]

Gyász jeléül a kalap karimája körül gyászfátyolt csavartak és csokorra kötötték. [3] A parasztok nagyszélü fekete kalapot szerettek viselni az u. n. tót kalapot, melynek szélét felhajtották, pántlikával, cserfadisszel övezték. [4] A polgárok elül-hátul felhajtott szélű kalapban jártak, a kalapéval egyező szinü csokorral. [5]

Teljesen külföldi hatásra vall a cilinder és a háromszögletű kalap, előbbi a XIX. sz. elején, utóbbi a XVIII. sz. végén divatozott.[6] A háromszögletű kalap oldalt felhajtott széllel eleinte csak a katonaság körében terjedt el, de már a század legvégén magyar ruhához is felteszik. Díszítésül elől lobogó sörényt alkalmaztak rá, mely csattból emelkedett ki, lecsüngő zsinórzattal.[7] II. József császár korában sapkákat is hordtak, az ú. n. „kaskéta“-sapkát, mely elül könnyű bőrernyővel volt ellátva. Ilyet viselt utazásai alkalmával maga a király is, rendesen dinnye-alakút, viaszos vászon ernyővel, gyönge szemei miatt. Igy látták egy alkalommal Pesten a szálloda kapujában és rákiabáltak: „Nini, a kalapos király!“ [8]

Megtaláljuk azonban falusi nemeseknél is a XIX. sz. elején, mikor is dísz gyanánt hátul mélyen lelógó, bojtban végződő piros leffentyűt és színes szalagot tesznek rá.[9]

[1] G. VII. r. 54. l.
[2] Nemes-Nagy: 203. l.
[3] Déryné: I. k. 284. l.
[4] Esztergom látképe a XIX. sz. elej. (Mil. magy. tört. IX. k. 311. l.)
[5] Nemes-Nagy: 203. l.
[6] Ernst Lajos gyüjteményeiből. (Mil. magy. tört. IX. k. 175. l.)
[7] Pozsony város látképe. Orsz. képt.
[8] Vay S.: 129. l.
[9] Bikkesy-Timlich: 2. t.

Ruhaneműek.

Ami a férfiaknál az alsó fehérneműeket illeti, általában mondhatjuk, hogy a borjúszájú ing a XVIII. sz. végén már kiveszőfélben volt s csak a nép és a kisnemesség viselte. Alsóbbrangúaknál inkább nyakatlan, előkelőbbeknél pedig csukottszájú, magasnyakú, bodroselejű inget találunk. A bodrozat úgy volt elrendezve, hogy hullámai a mellény alól jól kilátszottak. Ilyet viseltek gr. Majláth József[1] és gr. Zichy országbiró.[2] Ugyancsak erre vonatkozólag írja a költő:

„Mélyen ki volt vonva ingének taréja
Egy kis csatt volt ezen anglusnak munkája.“[3]

A gatya alig változott napjainkban. Általában azt mondhatjuk, hogy bő szabású volt s mint felső öltözék inkább csak a nép viseletéhez tartozott. Nemesek csak kivételesebb, hazafiasabb alkalomkor használták, s ilyenkor igen kedvelték a rojtos, alján selyemmel himzett fehér gyolcsgatyát. Insurgensek bokáig érőt, parasztok egész hosszú szárút hordtak, hogy szárait csizmába húzhassák.[4] Csikósok és betyárok a kék vászongatyát szerették legjobban, meg a fekete selymet. 1792. máj. 17-én Sándor nádor Grassalkovich Antal herceg örkényi pusztáján jelent meg, hol vert aranyból hímzett fajlandi selyemsátorokat vertek és tiszta fekete selyem ingbe, gatyába öltözött 24 csikós lovagolt elébe.[5]

A XVIII. sz. végén igen kedvelték az asztalkendőszerű nyakravalókat, mit elől tűvel vagy csattal szorították le.[6] A nyakkendőt háromszor csavarták körül rendesen a nyakon. Érdekesen és nem kevésbé tréfásan ír erre vonatkozólag Kazinczy Bossányi Jánosról:

„Nyakkendője fekete szőrfátyol vala, az akkori szokás szerint 3 vagy épen 4 singnyi. A szoba egyik végében ő, másik végében patvaristája megállottak s ő és ez kivonák a fátyolt annak szélességében. Akkor ő és ez összehajták ezt hosszában és mégegyszer hosszában. Most ő megfogván baljában a fátyol végét s túl azon jobbja második és harmadik ujjai közé, hol a felkötést kezdeni akará.

[1] Tört. Arcképcsarn. 261. sz.
[2] Tört. képes. lajstr. 314. sz.
[3] G.: VII. r. 50. l.
[4] Bikkesy-Timlich: 12. t.
[5] Vay S.: 42. l.
[6] G.: VII. r. 51. l.

hogy az összeguzsolódott fátyol redőket ne kapjon, elkezdé a keringést a helyéből ki nem mozduló cseléd felé s mindaddig kerenge, mig az inashoz nem ért. Akkor a két végét megköték nyakcsigolyáján és vége vala a menydörgéseknek, a cseléd letörlé arczáról a csepegő verejtéket s ment örvendve, hogy a szörnyű munkán átesék."[1]

A XIX. sz. elején már inkább használták a tenyérnyi szélességű, elül két végével kilógó, rojtos nyakkendőket. Szín tekintetében különösen kedvelték a feketét, arany rojttal vagy paszománttal.[2]

Öltönyök.

Első sorban a mellényt kell szemügyre vennünk, mely a régi hacukának vagy hacokának egy újabb változata, bár kevés eltéréssel. Míg a hacukát dolmány nélkül otthon is viselték s gyakran elül-hátul gazdagon díszítették, addig a mellényt csak dolmány alá vették fel s a díszítés csak az elejére szorítkozott, a háta pedig mint ma is, takarékossági szempontból, olcsóbb anyagból volt készítve. Elül gyakran zsebekkel volt ellátva. Az előkelőek kedvelték a fehér atlaszmellényt bársonybugyogóhoz, e mellett azonban a lila, sárga, élénk rózsaszín és királypiros szinűeket is, melyeket ismét más szín szegéllyel díszítettek.[3] Találunk aranysújtással cifrázott mellényt is.[4]

A mellényt a kisebb nemesek újjal látták el és akkor kurta volt a neve.

„Kurta vala az ő alsó hacukája,
Rövid rojt volt fölül felvarrva reája."[5]

A kurtát viselték polgáremberek is, különösen tengerzöld színben.[6] Az ünnepi kurták virágdíszítéssel, hímzett tulipánnal ékesek voltak.[7]

A XVIII. század derekán még csákóra vágott dolmány a század végén végkép megkurtul, míg a XIX. század elején újból hosszabbodik s zsinórzat tekintetében is egyszerűbb lesz. A XVIII.

[1] Kazinczy: P. E. 7. l.
[2] Mill. magy. tört. IX. k. 175. l.
[3] Bikkesy-Timlich: 2. t.
[4] Mil. magy. tört.: IX. 175. l.
[5] G.: VII. r. 50. l.
[6] Bikkesy-Timlich: 13. t.
[7] U. o. 48. t.

századbeli dolmány már oly rövid volt, hogy csak övig ért és az alján kerekre volt szabva; a XIX. századbeli derékban szabott és térdig vagy térden is alul érő. Ez volt az ú. n. „attila“, mely nem egyéb, mint a régi hosszú dolmány átszabva. Az attilát 1817. évi bártfai levelében Dessewffy József gróf említi először Atilla-mente néven, majd később atilladolmány neve alatt fordul elő.[1] Dolmány név alatt a XIX. sz. elején már egész kurta, sokgombos, pitykés felöltőt értenek, melyet rendesen szarufa zsinórzattal látnak el.[2]

Ilyen kurta prémes dolmányt viseltek a huszárok és a banderialisták is, mint látható II. Leopold koronázási képén.[3] Értékes lehetett a dolmánya Burics Pál felvidéki gazdag nemesnek, kiről feljegyezték, hogy drágaköves aranydolmányt varratott magának s abban járt udvarolgatni a vidék szép asszonyainak.[4]

Van adatunk arra vonatkozólag is, hogy a dolmányt kis fiúk is viselték.[5] Csikósok különösen szerették a kékszínű dolmányt. Igy olvassuk, hogy Ferenc király látogatása alkalmával, 1820 szept. 29-én ünnepélyt rendeztek, hol kecskeméti csikósok kék dolmányban futottak.[6] Dolmányféle öltönydarabok voltak a dóka v. dokány és a spencer is. Ilyet viselt Vay József gróf is.[7]

A dolmányhoz övet kötöttek, mely különböző anyagú és értékű volt. Gyönyörű övet találunk gr. Andrássy Manó birtokában; arany és ezüst, öntött, vésett munka, festett zománc, apró gránáttal kirakva, közepén kék folióra kristály intaglió Attilafővel, e körül boglár.[8] Használtak azonban tarkaszínű szövetövet is rojtos véggel.[9]

A legdíszesebb öltönydarab e korban is a mente volt. Szabása a XVIII. sz. végén változik, amennyiben szárnyát elől körülvágják, hogy a zsinóros nadrág teljesen kilátszik s csak a XIX. sz. elején lesz ismét hosszabb s ugyanekkor a gazdag zsinórozás is alábbszáll. Ilyen rövid vágott mentét viselt gr. Zichy Károly

[1] Nemes-Nagy: 200. l.
[2] Vay S.: 156. l.
[3] Tört. képcs.: 2825. rézm.
[4] Vay S.: 89. l.
[5] Sokféle: II. 111. l.
[6] Hébe: I. 32. l.
[7] Vay S.: 165. l.
[8] Ötv. lajstr.: 144. l. III. Terem.
[9] Szendrey J.: Vis. Tört. 198. l.

országbiró.[1] ilyet láthatunk Budapest 1800 körüli látképén is:[2] rövid mente, derékban kissé szabott és körül prémmel szegett. Alapanyaguk rendesen bársony volt; kedvelt szín a dohány- és buzavirágszín, milyet a győri és mosonyi koronaőrök viseltek; továbbá a sötétzöld és pirosszinű, az ú. n. királypiros szinű.

Diszítésük igen gazdag volt. A prémek közül kedvelték a bárány prémet és a rókatorkot; az előkelőbbek mentéjét zsinórból alkotott virágok, különösen tulipán virágok és levelek ékíték úgy, hogy a levelek szárai alkották a gomblyukakat. A zsinorozás a XVIII. sz. végén rendkívül gazdag, úgyszintén a pitykékkel és gombokkal való diszítés is. A szatmári koronaőröknek 1790-ben franciakék rókatorkos mentéjük volt öt sor aranyos gombokkal, arany zsinórral és sujtással kihányva.[3]

A mente két szárnyát a vállon vagy a mellen a mentekötő tartá össze, mely a nagy uraknál gyakran uradalmakat ért. Gr. Keglevich Istvánnak birtokában levő mentekötő őszirózsával, smaragdokkal és gránátokkal volt diszítve;[4] gr. Andrássy Gyulának tulajdonában van egy mentekötő, mely smaragdokkal áttört virágokkal és gyöngyökkel ékített. Közepén kalcedon Jupiter fővel, balra onyx Herkulesfővel, közepéről gyöngy lóg le.[5]

A nadrág a XVIII. század végén mindig szűkebb lesz, teljesen a testhez simul s midőn a dolmány és mente megrövidül, gazdagon kezdik zsinórozni. A század végén veszedelmes ellenfele támad az elül hasadékkal és oldalt gombokkal ellátott német plundrában vagy bugyogóban. Dohányszinű feszes nadrágot látunk egy II. József korabeli főuron, melyhez diszítésül oldalt ezüst paszománt van alkalmazva s lábbeliül nem csizma, hanem sárga rövid szárú cipő. A zsinórdísz nemcsak a nadrág elején, hanem oldalán is divatozott, t. i. a lábszár közepétől a cipő széléig vitézkötéssel díszítették. Oldalt gyakran zsebbel látták el, melyből olykor a zsebkendőjük látszott ki.[6] Itt-ott előfordul bőrös nadrág is oldalszijjal, melybe egyesek pisztolyt helyeztek.[7]

A nadrág mellett általánossá lett a pantalon is, melyet

[1] Tört. képes.: 261. sz.
[2] Orsz. képt.:
[3] Decsi: 335. l.
[4] Ötv. lajst. 137. l. III. Terem.
[5] U. o. 143–144. III. Terem.
[6] Bikkesy—Timlich: 8 t.
[7] Vay S. 165. l.

hogy magyaros színt kölcsönözzönek, neki oldalt szarufazsinórzattal díszítettek. Az előkelőbbek szerettek cashemir-szövetből készült pantalont hordani.[1]

Mint a nadrág mellett a plundra és pantalon, úgy honosodott meg a dolmány és mente mellett a frakk és a kaput, melyeket aztán keverve is használtak a magyaros öltönydarabokkal. A frakk a 90-es évek táján került hozzánk francia hazájából; szűk, hátul ráncos, két sor acélgommbbal ellátott ruha volt; hazai rokona a bekecs, mely az előbbinek prémmel díszített változataként szerepelt. Frakkhoz eleinte gyakran fekete bársony plundrát viseltek, mely oldalt gombokkal volt ellátva és fekete szallaggal csokorra kötve;[2] ehhez pedig fehér mellényt. Előkelőeknek és szolgarendűeknek egyaránt öltözékét képezhette. Déryné említ naplójában fehér keztyűs, frakkba öltözött inasokat.[3] A bányatisztek frakkját színes gombok és kihajtók tarkázták.[4] Sztáray Mihályról olvassuk, hogy frakkhoz fehér lajblit és csizmát húzott.[5]

Nagy hidegben vagy utazáskor a mentén kivül más felső kabátfélét is használtak, igy a bekecset, különösen a köznemesek és a palócoknál a jobbmódú házasemberek, kikre vonatkozólag olvassuk, hogy bekecsük hosszú gyapjas juhbőrből készül, színe mézeskalács barna vagy hófehér s körül sötétszürke göndör prémmel szegélyezett.[6] Ködment leginkább az alföldi parasztok viseltek meg a kocsisok.[7] Több adatot találunk a bundára vonatkozólag. Mikszáth szerint egy-egy bunda akkor felért egy fűtött szobával.[8] Hogy jó meleg legyen, farkasbőrből készitették, vagy azzal bélelték és szegélyezték. Találunk adatot, hogy fekete prémü bundát vörös és kék bőrrel szegélyeztek és színes virágdísszel varrtak ki.[9] A régi bundák igen értékesek voltak, azért jegyzi meg egyik irónk, hogy kikölcsönözték utazásokhoz napi egy osztrák forintért; továbbá azt mondja, hogy, aki ezentul bundát csináltat, névjegyére iratja:

[1] Vay S. 174. l.

[2] Déryné. I. köt., 175. l.

[3] U. o. II. köt, 430. l.

[4] Bikkesy—Timlich: 40. S.

[5] Kazinczy: P. E. 42. l.

[6] Istvánffy Gy.: Ethnographia. IX. 369. l. (1888. évf.)

[7] Mikszáth Kálmán: 29. köt, 8. l.

[8] U. o. 99. l.

[9] Bikkesy—Timlich: 71. S.

„Nagy István országgyülési képviselő, bundatulajdonos. Nem lehet tudni, melyik imponál jobban a nagyközönségnek.“ [1]

A szűr viselete a parasztság körében általános volt,[2] mint ma is. A köpönyeg posztóból készült, galléros felöltő volt, mit rendesen sarkig érő hosszúságban vállra vetve viseltek. A palást abban különbözött a köpönyegtől, hogy szabása alul kiszélesedett és újja nem volt, ugyanígy a köntös is. Ünnepélyesebb alkalmakkor selyemből-atlaszból készült köntöseket hordtak. 1800 január 13-án József nádor és neje Pawlowna nagyhercegnő tiszteletére rendezett udvari bálon a vendégek köntösökben jelentek meg a bálnak fejedelmi voltához képest.[3]

A köpönyeg a XVIII. század végén az idegen hatás alatt sok zsebes kaput-tá változik át (chemise), melyről imígy szól a Peleskei nótárius:

„Jó uram, az égen nem látni felleget,
Miért vett hát magára az úr köpönyeget.“ [4]

Mire a megkérdezett így felelt:

„Ezt nem hívják uram köpönyegnek,
Hanem kaput, vagy Smisz igaz neve ennek.
Commod: haszna is nagy van ez öltözetnek
Módi is és azért tetszik is mindennek.“ [5]

Más helyen meg ezt olvassuk.

„Hunnia szűlt engem, dísze voltam az ősi magyarnak.
Óh, de az újdonozás ingere számkivetett.
A jövevény földről jövök egy kis ferde szabással,
Ál-nevemen megörül s befogad újra hazám.“ [6]
(Karbonári köpönyeg.)

Lábbeliek.

A lábbeliek közül használtak csizmát, topánt, csattos-cipőt, bakancsot, papucsot s a szegényebbek bocskort. A XVIII. század végén általános volt a csizma, de a XIX. század elején már a hazafiasabbak is kezdik topánnal váltogatni. Valamint pantalónhoz viseltek rövidszárú csizmát, úgy hordtak magyar nadrághoz rojtos topánt is, sőt arra is van adatunk, hogy frakkhoz csizmát húztak.[7]

[1] Mikszáth Kálmán: 29. k., 96. l.
[2] Mil. magy. tört.: IX. k. 311. Látkép.
[3] Vay S.: 83. l. (V. ö. Décsi 588. l.)
[4] G.: VIII. r. 60. l.
[5] U. o.: 61. l.
[6] Koszorú: 1828. évf. 191. l.
[7] Kazinczy: P. E. 42. l.

Kedvelték az ú. n. magyar csizmákat, melyeknek szára elül magasabban állott és szívalakban a térd alatt ki volt vágva s a szívalakú kivágás alá zsinórból készült rózsadiszt tettek bojttal.[1] Az előkelőbbek Párisból hozatott Cagnola-csizmát hordtak.[2] Előbb kedveltek voltak a vörös-sárga és zöld karmazsincsizmák, később inkább a fekete bőrből készültek. Piros karmazsincsizmájuk volt pl. a szatmári koronaőröknek[3] Gyakori dísze a csizmáknak az élénkszínű zsinór vagy szegély, sőt arany arabeszkes díszítésű, rojtos csizmával is találkozunk.[4] Vannak adataink arra is, hogy a királyok csizmát húztak fel.[5] Több esetben szólnak forrásaink patkós[6] és szöges csizmáról. Vay Sándor írja, hogy mikor Bismarck mulattatására Albertirsán juhásztáncot mutattak be, a szegescsizmák úgy dübörögtek, mint az ágyúkerekek.[7]

A csizmának egy rövidszárú változata a topán, melyhez rendesen alul zsinórozott és oldaltgombos nadrágot vettek fel s a topánt elül sallanggal, hátul pedig, mint a csizmát, sarkantyúval látták el.[8] A topánt fejedelmi személyek is kedvelték. József császár idejében részt vett a redutton Würtenberg herceg generális zöld magyar ruhában és topánkásan.[9]

A csattos cipőt harisnyára húzva rendesen plundrához viselték, azonkívül a kanonokok viselete is volt.[10] Olykor a cipőt papuccsal is helyettesítették; így tett az utolsó Czobor is röviddel 1790 előtt.[11]

A pesti elegáns cipészek akkor a Párisi-utcában laktak; bár fentmaradt a Peleskei nótárius megjegyzése nyomán egy nagyszombati cipésznek a neve is.

„Sárga csizma lábán, aztat Sartli varrta.“ [12]

A fehér selyem harisnya az előkelőek viselete volt, bár találunk ilyet lakájoknál, felszolgáló inasoknál is. Igy olvassuk,

[1] Muzarion: IV. 5. l.
[2] Mil. magy. tört.: IX. k. 611. l.
[3] Décsy: 355. l.
[4] Bikkesy-Timlich: 52. l.
[5] Kazinczy: P. E. 159. l.
[6] Hébe: I. 53. l.
[7] Vay S.: 180. l.
[8] Mil. magy. tört.: IX. k. 175. l.
[9] Vay S.: 80. l.
[10] Bikkesy-Timlich: 37. t.
[11] Kazinczy: P. E. 21. l.
[12] G.: VIII. r. 62. l.

hogy Mérey Sándor jourján 1809—10. években selyemharisnyás inasok nyitottak ajtót az érkező vendégeknek.[1] Más helyen meg azt találjuk, hogy Rudnay Dénes felesége cselédjeit harisnya-kamasliban járatta és puderes fejjel, mit akkor csak a legeslegnagyobb házakban lehetett találni.[2]

A kamaslira vagy gamaslira egyéb adataink is vannak. II. József császárról szóló feljegyzés igazolja, hogy ő nyáron térdig érő fehér gyolcskamaslit hordott.[3] Magas, gombos kamasliban öltözött granátosokat láthatunk a II. Leopold koronázását ábrázoló képen.[4]

A sarut a XVIII. század végén kezdik bakancsnak nevezni s a későbbi korban a bakáknak lesz viseletévé. A száras saru olyanféle volt, mint a csizma, csak elül a fejbőrt szabadon hagyta. Szerepel adataink közt deli saru is, fekete, kék, zöld, sárga és karmazsinszín vörös bőrből.[5] Plundrához is viseltek fordított kapájú sarut a lábikrától a térdig fehér-, fekete-, sárga-lakkal borított szekernye-félét, melynek hátul a szárán csatt volt s két új széles sarkantyú.[6]

A bakancsot elül szíjjal összefűzték; inkább a nép viselete volt, bár itt-ott főurak lábbelijeként is szerepel.[7]

Csizmához, topánhoz s olykor a saruhoz is sarkantyút alkalmaztak. Olvasunk görbült, csillagpengetyűs stb. sarkantyúról, mely feltétlen tartozéka a XIX. század elején is a m. viseletnek. A XVIII. század végén nagyobb fajták a sarkantyúk:

„Oly nagy, mint egy tallér sarkantyú tarája.“ [8]

mondja a nótárius.

Déryné viszont megjegyzi, hogy a szászok formás kis csizmáikon gyűszűnyi gombos sarkantyúkat hordanak; Csáky Tivadar főúr pedig oly keskenyet, mint egy szalmaszál.[9] A sarkantyut táncz közben is lábukon hagyták, mint az aradi ifjuság esete igazolja.[10]

[1] Vay S.: 269. l.
[2] U. o. 14. l.
[3] Vay S.: 129. l.
[4] Tört. képcs.: 2825. sz. rézmetszet.
[5] II. Leopold képén. rézm. 2826. Tört. képes.
[6] G. VII. r. 50. l.
[7] II. Leopold koronázását ábrázoló kép. 2825. sz. rézm. Tört. képcs.
[8] G.: u. r. 136. l.
[9] Déryné: III. k. 402. l.
[10] U. o.; II. k. 364. l.

Az öltözetet kiegészitő tárgyak.

Ide sorozhatjuk mindenekelőtt a keztyűt, zsebkendőt, az ékszerek különféle nemeit és a fegyverzethez tartozó dolgokat.

Keztyűt régente a férfiak csak télben viseltek, ebben a korban azonban az előkelőek viseletének elengedhetetlen kelléke volt; de megtaláljuk a polgár embereknél, sőt az uri házak inasainál is. Előkelőségre mutat a Joquemar keztyű viselése.[1] A szarvasbőr keztyűt rezeskeztyű néven emlegetik forrásaink.[2] Hogy mennyire megkivánták a társaságban forgó emberektől a keztyű viselését, példa rá Déryné esete, kitől édes atyja azt kérdezte: „Miféle asztalos legény ez a Déry, hogy mikor asszonyságok elé jön, keztyűt sem huz?“[3]

Érdekes szerepe volt a keztyűnek a II. József korában alakult titkos társulatok kebelében, hol a társulatba belépő egy pár uj fehér keztyűt kap annak jeléül, hogy a bűnt nem engedi magához férkőzni.[4]

Másrészről felhasználták a párbajra való kihívásnál is.[5]

A zsebkendőt vagy elrejtették a kabát zsebébe, vagy pedig a nadrág ellenzőjébe dugták úgy, hogy a két vége kilátszott. A középnemesek és polgárok az olajos kelméjü zsebkendőket kedvelték.[6]

Zsebórát II. József korában kezdenek hordani s a fényűzés kedvéért, mint francia divatelődeik, egyszerre több órát is vesznek egyes gavallérok magukhoz.[7] Híresek voltak a német Huaut testvérek óragyártmányai.[8] Az órát némelyek láncon viselték, melyre olykor keresztet vagy joujout is akasztottak. Kilinyi szinházigazgatóról jegyezték fel, hogy ünnepi alkalmakkor oly vastag arany óraláncot hordott, mint egy „szekérkötő.“[9] Néha külön nyakláncuk is volt a férfiaknak.[10]

A gyűrűk közül különösen kedvelték a rózsagyűrűket, melyek-

[1] Mil. magy. tört.: IX. k. 611. l.
[2] Bikkesy-Timlich: 8. t.
[3] Déryné: I. k. 165. l
[4] Abafi Lajos: „Titkos társulatok Temesvárott a mult században.“ II. közl. (T. T. 1884. 516 l)
[5] Déryné: II. k. 412. l.
[6] Mikszáth Kálmán: 29. k., 8. l.
[7] Nemes Nagy: 197. l.
[8] Ötv. lajstr.: 50. l. V. Terem.
[9] Déryné: II. k. 367. l.
[10] U. o.

nek köve olykor gyémántból volt.[1] Déryné jegyzi fel egy szinház igazgatójáról, hogy ünnepiesebb alkalommal minden újja tele volt rakva gyűrűvel.[2]

Maradt fönn ebből a korból egy díszes emlékérem is, mely jelenleg a Nemzeti Muzeum birtokában van: arany, ezüst foglalványú vésett munka. Gyémántokkal ékes koronáról lóg le szintén gyémántos foglalatban. Előlapján Mária Terézia, hátlapján I. Ferenc császár arcképével. Használtak díszes csattokat és kapcsokat is. Bánffy György birtokában találtatik egy XVIII. sz. régi kapocs; arany, áttört munka, két azonos kerek tagból s egy középrészből áll. A két kerek tag kerete gyémántokból alkotott virágfüzér, belül fonalasan vésett alapon áttetsző sötétkék zománcos lap zászlókkal s egy-egy pálmával; a kapcsot elfedő középrész gyémántvirág lombdíszben.[3] A szatmári koronaőrök diszes ezüst csattja, mely párducbőrüket tartotta össze, lefüggő aranyos láncokkal volt díszítve, s a csatton a szent koronának képe látható e két betűvel: P. P., azaz „Pro Patria."[4]

Használtak pénztárcát is. Rudnay Dénes arról volt hires, hogy soha 12,000 forintnál kevesebb nem volt pénztárcájában, mert nagyon adakozó természetű volt.[5]

A pipát kedvelték úgy az előkelőbbek, mint az egyszerű emberek. József királyi hercegen csodálkozott nagybátyja, hogy milyen élvezettel szitta makra pipáját, sőt neki is kinált egy két-krajcáros vörös cserép pipát.[6] A pipák jókorák lehettek, amint megjegyzi rájuk a notárius:

„Tajtékból mint csupor nem kisebb pipája."[7]

A dohányzacskót részint az övbe dugták, részint a karra akasztották; de használtak szivartárcákat is. Kedvelt volt a sallangos, szironyos dohányzacskó. 1820 szept. 29-én Orczy Lőrinc a kir. hercegeknek ritka cifrázásokkal ellátott ékes dohányzáshoz kivánható egész szerszámot adott.[8]

A burnótszelencék arany, ezüst, réz, porcellán vagy

[1] Vay S.: 166. l. (V. ö. Déryné: II. k. 367. l.)
[2] Déryné: II. k. 367. l.
[3] Ötv. lajstr. 73. l. III. Terem.
[4] Décsi: 335. l.
[5] Vay S.: 14. l.
[6] Vay S.: 113. l.
[7] G.: u. r. 136. l.
[8] Mil. magy. tört. IX. k. 48. l.

zománcozott anyagból készültek és kerek, szögletes, tojásdad stb. alakúak voltak. Steiner Márton magyar-óvári apátplébános birtokát képezte egy burnótszelence, ezüst, aranyozva, vésett diszítéssel; födelén üveg mozaik, belsejében két bélyeg, melyeken csak az évszám olvasható: 1828.[1]

A férfi viseletet illetőleg szólnunk kell még a fegyverzeti dolgokról, különösen pedig a díszfegyverzetről.

József császár alatt jött divatba a kúpalaku fejű bot, mit ünnepi alkalommal a parasztok is használtak – a régebbi fütykös, bunkós botok helyett. A bot végén kiálló hegyes szöget alkalmaztak.[2] Az előkelőek rövidebb botja olykor ezüst fogantyúval volt ellátva; a polgároknál pedig gombban végződő sétapálcára akadunk.[3] Albertirsán Bismark előtt táncolt egy juhász, kinek hosszu, kampós bot volt kezében.[4]

Divatos volt a spádés pálca is, melynek fogantyúja állati szarvból készült, mint Gvadányi mondja:

„Pálca volt kezébe de spádé volt abba
Felül vadkecskeszarv foglalva aranyba."[5]

Elég gyakori használatu a fokos is, részínt arany, részint réz fejjel, mely utóbbit különösen a bányász tisztek hordták magukkal.[6]

Idegen hatásra vall a francia kés vagy kutó (couteau) elterjedése.

„Olyan, mint szakácskés fügött az oldalán
Egy horgon akasztva felül bugyogóján.
Ez fegyvernek neve becsülettel mondván
Kutó és próbálni lehetne ezt birkán."[7]

Idegen divatu volt a koszperd is. A Vigyázó Sándor tulajdonát képező koszperd 76 cm. hosszú acélpenge, rajta aranynyal berakva két férfi fej, markolata sodronyos arany, lapján vadászatot jelentő dombormű alakok. Czápás tokjának felső foglalványa és hüvelye aranyos ezüst.[8]

Az ostorra vonatkozólag többek közt ezt olvassuk: „Midőn a király 1820. őszén meglátogatta a magyar fővárost, Mayerfy

[1] Ötv. lajstr. 56. l. V. Terem.
[2] Bikkesy-Timlich: 1. t.
[3] U o. 13. t.
[4] Vay S. 180. l.
[5] G. VII. r. 54. l.
[6] Bikkesy-Timlich: 40. t.
[7] G: VII. r. 51. l.
[8] Ötv. lajstr. 104. l. IV. Terem.

Ferencz szentlőrinczi pusztáján gazdasági ünnepet rendeznek s az ünnepély folyamán b. Orczy Lőrincz a főherczegeknek diszes kivitelü rézfokost, mesteri fonásu czirmos ostort s ritka czifrázatu dohányzacskót ajánl fel s ezt ugy tekinték, mint Magyarország közgazdaságának találó symbolumát." [1]

A buzogány helyét a XVIII. sz. végén a csákány foglalja el, noha találunk említést az előbbire nézve is. Kállay Ferencről olvassuk, hogy midőn a szabolcsiakat a „budai tetőre" vezette, kezében tartá familliájának ősi buzogányát, a vezéri méltóság címerét.[2] Találunk régebbről fönnmaradt rézcsákányokat is. A Péchy Gábor tulajdonát képező, átalakított csákányon elül koszorúban a Péchy-család czimere látható: hármas halmon kiterjesztett szárnyú holló; hátul koszorúban álló P. P. betűkből álló monogramm.[3]

A valódi magyart a díszfegyverzet egészíté ki, mert ebben az időben még a nemesség magát első sorban katonának tekintette és országgyűléseken s más ünnepiesebb alkalmakkor kardosan jelent meg.[4]

A kardnemek közül divatozott a sárgarezes, tarsolyos fringia, melyre Mária Terézia óta a Szűz Mária és a kettős kereszt volt rávésve;[5] de találunk régi kurucz alakú fringiákat is nappal, holddal és csillagokkal diszítve. Bánffy György birtokában levő fringia 77 cm. hosszú; pengéjén „fringia" felirás, fölötte török fej fölött 8 ágú csillag, másik oldalán török fej, fölötte fogyó holdnegyed, hatágú csillag. Markolatgömbjén a keresztvas védpántjain s kengyele-alján 9 ágú koronából kinövő kardot tartó oroszlános ezüst czimer, az ú. n. Bánffy czimer.[6] A XVIII. sz. végén elterjednek a kétfejű sasos kardpengék, melyeknek markolata szintén kengyeles volt. A markolatfej kissé előrehajolt s a kézfejvédő vassal úgy volt összekötve, hogy tojásdad alakot mutatott. A gr. Szapáry Géza birtokában levő kard fogantyújának védő pántjait és a kengyelt mármarosi gyémántból való cifrázatok borítják.[7] Vigyázó Sándor birtokában van e korból egy 59 cm. hosszú, 14°-ban hajló

[1] Mil. magy. tört.: IX. k. 48. l.
[2] Kazinczy: P. E. 137—38. l.
[3] Ötv. lajstr.: 110. l. IV. Terem.
[4] Nemes-Nagy: 196. l.
[5] U. o.
[6] Ötv. lajstr: 99. l. IV. Terem.
[7] Ötv. lajstr.: 101. l. IV. Terem.

acélpengéjű ceyloni kard; kivülről aranyos keretben szörnyfejű arany oroszlán, belül szörnymadár; pengetartója a pengét maró hétfejű sárkány; kengyele tarajos kigyó, rajta sárkányfejű oroszlán, mely ugyancsak a hét kigyófejes keresztvassal van összenőve; markolata fából faragott, kirakott sárkányfej.[1]

A kardhüvelyek eleinte fából készültek bőrbevonattal, később elterjednek az acélhüvelyek, majd pedig a lombozatos díszítésü sárgarézhüvelyek divatoznak. Bánffy György kardhüvelye fekete chagrinbőrrel bevont fa.[2] Szép lombozatos díszítésű hüvely található az Andrássyak birtokában.[3]

A kardkötők néha igen díszesek voltak. A bihari koronaőröké zöld selyemmel és aranyfonattal díszített zöldszínű.[4] A teljes felszerelést a tarsoly egészítette ki, mely különböző színű bársonyból készült,[5] díszítésül vagy a vármegye egymásbafaragott betűi voltak ráhímezve a magyar korona alatt, mint pl. a bihari koronaőröknél,[6] vagy pedig a császár monogramja. Erre vonatkoznak a következő sorok:

„Tarka öv övezte, csörgött kard oldalán,
Josephus II. varrva volt tarsolyán.“ [7]

[1] Ötv. lajstr. 104. l. IV. Terem.
[2] Ötv. lajstr.: 59. l. IV. Terem.
[3] U. o.: 91. l. IV. Terem.
[4] Decsy: 383. l.
[5] Decsy: 396. l.
[6] U. o.: 383. l.
[7] G.: VIII. r. 62. l.

IV.

Női viseletek.

Hajviselet.

A nők ruházatát illetőleg tárgyalásunkat a fej díszítésével kell kezdenünk, vagyis a hajviselettel, mire a nők, mint mindenkor, ebben a korban is igen nagy gondot fordítottak.

Mária Terézia korában alacsony, rövid frizura divatozott; a hajat apró göndör fürtökbe sütötték a fej körül, a nyak és arc szabadon maradt; egy nagy fürt hátul csüngött le, vagy pedig kétoldalt a mellre. Gyakran azonban fodrozott parókával pótolták a hajat.[1] Egy korabeli színésznő írja, hogy ő nem szerette a vendéghajat s alig várta, hogy megnőjjön saját haja, hogy azt fürtözhesse fel.[2] Az ilyen fürtös hajat oly módon készítették, hogy éjjelre a hajat papirosgaluskákba csavargatták.[3] Két oldalt hosszan lelógó fürtöket viselt Schodelné, Klein Rózsi.[4] De talán legérdekesebb szerep jutott a fürtös hajviseletnek Déryné életében. Ő maga beszéli el az esetet naplójában. Midőn elvált egyik ideáljától, Prepelicay Samutól, Samu kiválasztott oldalt, fül mellett három-három fürtöt s komolyan mondá: „Rózám, ezen fürtöket viseld az én emlékemre mindig, mindaddig, míg szeretni fogsz. Ezek lesznek a Samu fürtök, az én fürteim Rózám, s ha találkozunk viszont és meglesznek fürteid, nem kérdezem, szeretsz-e még? De ha fürteid eltűnnek onnan, lesz-e bár divat, vagy nem, ne szólj egy szót sem . . . . érteni foglak, hogy többé nem szeretsz. Ha a Samu fürtök eltűnnek, jele lesz, hogy szerelmed is eltűnt kebledből.“[5]

Mária Terézia után a gondozott alacsony frizurákat a magasra elfésült, szélesen kiterjesztett Tupe alla Persien (Tupeé a'la

[1] Nemes-Nagy: 192. l.
[2] Déryné: II. k. 49 l.
[3] U. o. I. k. 133. l.
[4] U. o. II. k. 161. l.
[5] Déryné: I. k. 277. l.

Persien) váltotta fel, melyet fejpárnával még jobban magasítottak s ezt a magasító részt sinyon-nak (chignon) nevezték.[1] Az ilyen gyakran fél rőfnyire feltornyozott hajviseletet szólja meg a nótárius következő soraiban:

„Mint a csányi torony, úgy áll elől haja,
Tudom, van fejének horgas töktől baja.
Hátul, a dombjába férne egy méh raja,
Nem dagadt ily nagyon a Balaton raja." [2]

Mire felel a frizura tulajdonosa:

„Nem mint csányi torony, de alla Persien,
Van fodrozva hajam, magasan s mereven,
Hátul azért dombos, mert fekszik fejelkén
S ez neveztetik (chignon) Sinyonnak a nevén." [3]

Találkozunk vukli-viselettel is. „Szegény anyám — mondja egyik adatunk — mindig a vuklijaimba kapaszkodott, ha meg akart büntetni." [4] Mikes Mária levele szerint az erdélyi nők a főkötőhöz kettésimitják hajukat, megégetik, egybetupirozzák, pántlikával lekötik s úgy teszik fel a főkötőt, hogy kétujjnyi tupe látszik ki alóla.[5] Az alsóbb néposztály simán viselte haját, elül kettéválasztva a középen, hátul fonatba leeresztve, pántlikával megkötve[6] vagy felkontyolva.[7] Egyes vidékeken pedig elül négy-négy ágba fonták a hajukat.[8]

A haj díszítése különféle volt. Használtak gyöngyös, drágaköves fésűket,[9] brilliántos hajtűket,[10] a feltornyozott hajhoz structollat és a kuklikó (coquelicot) nevű rikító vörös pántlikából való bokros maslit.[11] A fürtöket gyakran fekete bársonyszalaggal választották el egymástól, melyre olykor fehér gyöngyöt varrtak;[12] ez utóbbinak nagyszemű fajtáját magában is alkalmazták díszül.[13]

[1] Nemes-Nagy: 199. l.
[2] G. X. r. 94. l.
[3] U. o.
[4] Déryné: I. k. 166. l.
[5] Vay S.: 54. l.
[6] Bikkesy-Timlich: 12. t.
[7] Pozsony város látképe. Orsz. képt.
[8] Vay S.: 200. l.
[9] Ötv lajstr. 72. l. III. Terem.
[10] G: X. r. 90. l.
[11] Nemes-Nagy: 199. l.
[12] Déryné: II. 169. l.
[13] U. o.: 161. l.

A mágnásnők értékes diadémekkel ékesíték hajukat, melyek aranyból, ezüstből készült munkák voltak, tollforma gyémántdíszítménynyel,[1] vagy násfából, boglárból összerakva, topázzal, rubinttal ékítve.[2] Menyasszonyok és fiatalabb lányok inkább virágdíszt viseltek.[3] Igy Fáy Rózsika, e kor híres szépségű lánya, egyetlen fehér rózsával ékíté haját.[4] A hajat, hogy szilárdul megállhasson, kenőccsel, pomádéval kenték be.[5] A vörös haj sötétebbé tételére a topolyapomádét használták,[6] meg az ú. n. Makassar-olajat.[7] Szokásban volt a hajból több rőf hosszúságú hajláncot fonni, mit aztán aranycsattokkal összefoglalva ékszer gyanánt is használtak.[8]

Fejdiszek és kalapfélék.

A női fejrevalók közül a párta, mely a magyar női viseletnek minden időben egyik specialitása volt a XVIII. sz. végén megritkul, ugyszintén a fejkötő is, s helyettök idegen hatás alatt inkább a kalapok terjednek el. A csipkés-gyöngyös főkötők helyett a német főkötők jönnek divatba. A fiatal nők fej ékét rendesen a fátyol egészítette ki. A párta József uralkodása alatt annyira megritkul Naláczy József szerint, hogy: „1791-ben, mikor Kolozsvártt II. Leopold királynak az országgyülésen megesküvénk s kisasszonyaink a nagy nemzeti igyekezetben magyarosan akarának öltözni, a kisasszonyok pártát nem kapának, alig volt egynehánynak, a gróf Mikóné eladólányát gróf Mikó Katát, most pedig gróf Bethlen Farkasnét a feleségem segití ki igen szép, orientál gyöngyös pártájával.“ [9] 1792-ben pedig Mikes Mária írja Teleki Borbálához, hogy a dietára mind bogláros pártát csináltatnak.[10]

Párta helyett, mely csak a hajadonok viselete volt, az asszonyok főkötőt hordtak, mit „búfödő“-nek is neveztek.[11] „Esküvőm

[1] Lipcsey Mórné birtokában. Ötv. lajstr.: 103. l. III. Terem.
[2] Gr. Széchényi Dénesné birt. Ötv. lajstr.: 71. l. III. Terem.
[3] Déryné: I. 192. l.
[4] U. o.: 120. l.
[5] G.: X. 89. l.
[6] Déryné; I. k. 73. l.
[7] U. o.: 324. l.
[8] U. o.: 378. l.
[9] b. Naláczy J. Emlékiratai. (Hetilap. 1853. évf. 76—77 sz.)
[10] Vay S. 53. l.
[11] Déryné: I. k. 322. l.

után — irja korának egyik asszonya — beavatásra kellett mennem. Mérey consiliáriusné szép kis magyar csipkés főkötőt csináltatott, azt a fejembe nyomták erővel, ki nem állhattam a főkötőt, amint feltették, hajfürtjeim hátul is mind kibujtak a főkötő alól, olybá képzeltem magamat benne, amint a tükörbe néztem, mint egy kondorhaju zsidófiu, de nem szabad volt letennem.“ [1] A magyaros főkötő leginkább csipkéből készült, gyöngydiszszel vagy skofiummal, melyre olykor hátul csokrozott hosszu fátyolt akasztottak. Ilyet viselt I. Ferenc királyunk negyedik hitvese is.[2] Kedvelték főkötőnek az u. n. blondecsipkét, melyre diszitésül gyakran virágot is tettek. Darabja körülbelül 20 forintot ért.[3] Nagy pompát fejtett ki főkötőkben Rudnay Péterné, kinek halála után 100 darab pompás arany főkötőt találtak ruhatárában.[4] A téli főkötőket bársonyból készítették és kivül arany csipkével vagy prémmel vonták körül. A díszítés egyesek számára külön jövedelmi forrást jelentett.[5] A legszebb menyecskés főkötők Jászberény táján voltak,[6] hol még most is divatoznak az új asszonyoknál. Külön házi és hálófőkötőket is készítettek, mely előbbieket fecskefészeknek keresztelték el.[7] Ezeket rendesen otthon slepphez hordták s ha valahova mentek, hogy díszesebb legyen, fátyolt tűztek a tetejére.[8] Olykor a fátyolt főkötő nélkül is felteszik és drágakövekkel ékitik.[9] A magyar főkötőt először gr. Teleki Pálné cserélte fel német főkötővel, mely aztán szintén divatossá lett.[10] A József korabeli főkötők vörös tintuchból, fátyolszövetből készültek.[11] Érdekes főkötőjük volt a sopronvidékieknek. Fejüket síma keményített lepel fedte, melyen átalkötő vonul végig, ernyője pedig bugyos.[12] A pozsonyiaknak pedig a nyakon, a konty alatt meg van kötve és két csipkedíszítésű vége hátul lelóg.[13] A fátyolok során említést érdemelnek a menyasszonyi

[1] Déryné: I. k. 198. l.
[2] „Aurora.“: 1822. cimlapján levő kép.
[3] Déryné: I. k. 204. l.
[4] Vay S.: 14. l.
[5] Déryné; II. k. 342. l.
[6] U. o. I. k. 130. l.
[7] U. o. I. k. 18. l.
[8] Déryné: I. k. 18. l.
[9] Bikkesy—Timbich; 53. t.
[10] Naláczy J. Emlékirata. (Hetilap 1853. 76 - 77. sz.)
[11] Nemes Nagy: 199. l.
[12] Bikkesy—Timlich; 33. t.
[13] U. o. 6. t.

fátyolok is, melyeket divatban volt e korban elajándékozni. A fátyolkelmét gyakran aranynyal kihímezték.[1]

A főkötők mellett még inkább divatoztak a nagy formáju kosáralaku kalapok, melyeket sok virágdisszel raktak meg.[2] De találunk dobozalakú structollal ékesítetteket is.[3] 1790 táján jöttek divatba a nagy forgácskalapok, melyekről így emlékszik meg a falusi notárius:

„Csodáltam mely magas nézvén tetejére
Csatolt nagy galandot bársonyból ő erre
Mert acélcsatt varrva volt ezek végére[4]

A XIX. sz. elején kezdődik az elől széles ernyővel ellátott kalap divat, a mit empire ruhához különösen kedveltek és tollal, bársonyszallaggal, meg virággal diszítettek. Oly borzasztó nagy eleje vagy „schirmje“ volt e kalapnak, mondja egyik adatunk, mint egy sátor, úgy elveszett benne a fiatal arc, hogy keresni kellett, hova bujt ki belőle.[5] 1825 táján divatossá lett a „Romeo“ kalap, azaz olasz fejdísz, fekete bársonykarimával, rendesen tollakkal vagy bársony galandokkal diszítve, mely az áll alatt össze volt gombolva.[6] A nyári kalapokat fehér tüllből, atlaszból házilag is készítették s rendesen virágot szórtak rá.[7] Egyesek az arc befödésére fátyolt is tettek fel.[8]

Női-öltönyök.

A nők felső ruházata a XVIII. sz. végén teljesen francia hatás alatt áll, csak az 1790-iki felbuzdulás hozta felszinre ismét a hagyományos magyar ruhadarabokat, melyeknek egyike az ingvállas vállfűző volt. Az ingváll, mely rendesen gyolcsból, batisztból vagy perkálból készült,[9] a nyak körül kivágott volt és bő fodros ujjal ellátott. A kivágás körül bőven diszítették csipke bodrokkal, nemkülönben az ujjak végén is bodrokkal és középen szallagokkal;[10] diszítették továbbá oly módon is, hogy az ujjat

[1] Déryné: II. k. 360. l.
[2] Budapest látképe. 1800. Orsz. képt.
[3] U. o.:
[4] G.: X. r. 100. l.
[5] Déryné: I. k., 231. l.
[6] U. o.: II. k., 118. l.
[7] U. o.: II. k., 258. l.
[8] U. o.: II. k., 451. l.
[9] Déryné: I. k., 30. l.
[10] Bikkesy-Timlich: 36. t.

szallaggal összekötötték úgy, hogy kettős puffot képezett s az összekötő szallagcsokor közepére gyöngyös, bogláros díszt alkalmaztak.[1]

Az ingváll tetejére vették fel a fűzővállat, vagy fűzőmellényt,[2] mit rendesen különböző színű bársonyból készítettek és arany-, ezüst csipkével, gyönggyel, sújtással díszítettek; olykor pedig más színű szegélylyel körülpántoltak.[3] Kivágása rendesen mélyen esett kör-, vagy szívalakban.[4] A kivágás alatt elől néha gazdag hímzést is találunk.[5] Hogy a váll jól simuljon a testhez, sok halcsontot varrtak bele; mint Déryné megjegyzi, ezernyi halcsonttokkal kitüzdelt válljában úgy ült a fűzőnélküli bojárnők között, mint egy fiók jegenyefa.[6]

A vállhoz hasonló, vagy elkülönöző színű szoknyát vettek magukra, melynek elejét rendesen a kötény takará el.[7] A XVIII. sz. végén még gyakran fordul elő bő szoknya köténnyel,[8] de már később a kötény elmarad és helyette az uszályossá vált ruha alját sok csipkefodorral és szallagdíszítéssel látják el; sőt az előkelőbbek arany-, ezüst- és rézfoliokkal is ékesítik uszályos tüllruháikat,[9] majd gazdag virágékítménnyel, hímzéssel látják el.[10] Az egyszerűbb és parasztnők ruhája rövid volt és alul magából felhajtott, vagy más színű kelmével szegélyezett.[11] A virágdíszítést különösen a lányok kedvelték alkalmi ruhákon. Fáy Rózsikának 1810–15 körül kék atlasz uszályos ruhája volt fehér rózsadísszel. Menyasszonyok igen szerették a nehéz, fehér selyem uszályos ruhákat, melyeket hímzéssel, guirlanddal, blondcsipkével gazdagították,[12] majd pedig fehér gazirral úgy, hogy helyenkint zöld folyandárral felcsipkedték s az ágak végére egy-egy rózsabimbót tettek.[13] A XIX. sz. elején divatossá vált a nagy virágos delin-ruha. Ilyen volt Gyürky

[1] Mária Terézia arcképe. Tört. képes. 93. sz.
[2] Déryné: II. k. 32. l.
[3] Bikkesy-Timlich: 36. t.
[4] U. o.: 12. l.
[5] Mária Terézia arcképe. 1793. Tört. képcs. 93. sz.
[6] Déryné: II. k. 262. l.
[7] Pozsony város látképe a XVIII. sz. végén. Orsz. képt.
[8] Bikkesy-Timlich: 52. t.
[9] Déryné: I. k. 163. l.
[10] Bikkesy-Timlich: 53. t.
[11] Pozsony város látképe: a XVIII. sz. v. Orsz. képt.
[12] Déryné: I. k. 192. l.
[13] U. o.

Polinónak, elül-hátul szívalakban kivágott japonikával, mi annyira megtetszett a hóbortosságáról ismert Vay Józsi grófnak, hogy megígérte, ha Polin neki adja, reggeli pongyolának fogja hordani, amit meg is tett.[1]

A pongyolát a nők otthoni öltözéknek használták, különböző színben és diszítéssel. Olvasunk fehér, fogadó pongyoláról velencei csipkefodrozattal,[2] zöld csipkés pongyoláról, nehéz atlasz szallagdíszszel.[3]

Mielőtt a nők ruházatában áttérnénk az idegen divatú és szabásu ruhadarabokra, meg kell még emlékeznünk a magyar ruha kiegészitését képező kötényről és övről.

A kötényt, mint már emlitettem is, magyar vállhoz viselték és többnyire csipkéből vagy tüllből készitették arany, ezüst leveles virágos himzéssel.[4] Az öv selyemből, bársonyból készült, vagy boglárokból és csattokból volt összealkotva. Találunk övet, mely ezüst aranyozva, áttört munka, hat hosszukás pántból, kagyló középrészből és hármas láncból áll. A pántokon lombdisz van három virággal, kettőnek gyöngy, egynek dalmatin bibéje van.[5]

Végül itt emlékszünk meg arról is, hogy a nők a magyarosság kedvéért olykor még dolmányt is vettek fel uszályos aljhoz a váll fölé, melyre prém és zsinórdiszt alkalmaztak.[6]

Az idegen divatu ruhák között különösen kedvelt volt 1870. körül a kaka dufén (caca du dauphin) sárgás zöld szoknya bodros felső részszel a volan-nal (volant) melyhez aztán elkülönöző szinü előruhát öltöttek s ezt fürészalakulag kivágták. Erre vonatkozólag jegyzi meg Gvadányi:

„A ruhámnak szinét hivják Kaka Dufén
Ezt hordja oly dáma, mely ifju s nem vén.[7]

Majd hozzáteszi:

„Másképpen öltözve semmi társaságba
Egy dáma nem mehet csak épen volánba.“[8]

Az anglez öltözet, alján sok ráncba szedett husszinű szövetből készült ruha volt, mit hátul szallaggal felkötöttek úgy, hogy

[1] Vay S.: 163. l.
[2] Déryné: I. k. 455.
[3] U. o. II. k 257.
[4] 2825 sz. rézmetszet. Tört. képcs.
[5] Ötv. lajstr. 133. l. III. Terem.
[6] Bikkesy-Tímlich: 52. t.
[7] G. X. r. 99. l.
[8] U. o.

két oldalt puffok keletkeztek: ez az u. n. buffan v. bufán, (bouffant) a ruhának táskaszerüleg lelógó része:

„Anglez neve vagyon én öltözetemnek
Kupidohasz szinnek hivják szinét ennek
Uj szin ez drága is, azért nincs mindennek."

„Szükség ezt viselni minden asszonyságnak
Nyugvó kanapéja ez ám két karjának." [1]

A XVIII. sz. végén jelenik meg a derékkal és ujjal ellátott szoknya, az ú. n. „viganó", Madame Vigano bécsi táncosnőről elnevezve.[2] Ujjai könyökön alul értek és másszínű fodorral voltak körülszegve, hasonlókép a nyak körüli kerek gallér is. Derekán a fodrokkal egyező színű, hátul leffentyűs öv díszítette, mely a végén pánttal volt megcsomózva.[3]

Az empire-ruha szintén a XIX. sz. elején terjedt el. Egy darabból áll s a melltől a bokáig érő pongyolaalakú; dereka nem volt szabva; a mell és hónalj alatt kötötték össze s annyira kivágott volt, hogy csak a két váll csücske tartotta össze. A váll körül, az ujj szélén, valamint az alján két-kétsoros csipkedíszt alkalmaztak, hátul pedig a derék közepén laza csokrot tettek rá.[4]

A kabátfélék során a már említett női mente szerepel első sorban, mint magyaros ruhadarab, mely díszuszályhoz csipőig ért, elül nyitott volt és prémmel meg aranyzsinórral díszített; szerettek hozzá hasonló színű kucsmát is hordani.[5] A téli mente bokáig ért, nyakánál és zsebeinél prémmel volt szegélyezve és hasonló színű zsinórzattal díszítve.[6] A bundákat erősen prémezték, gyakran rókabőrrel;[7] kedvelt szín volt a zöld (karmazsin) hamuszín prémmel. Egy ilyen bundát 150 frtért csinált a szűcs.[8] A nőknél is találunk köntöst és palástot, mit leginkább színházi öltözékhez használtak, bársonyból vagy könnyebb kelméből készítve s olykor gazdagon díszítve.[9]

[1] G.: X. r. 103. l.
[2] Nemes-Nagy: 198. l.
[3] Pozsony város látképe. Orsz. képt.
[4] Budapest látképe. 1800. Orsz. képt.
[5] Bikkesy-Timlich: 52. t.
[6] U. o.: 13. t.
[7] U. o.: 71. t.
[8] Déryné: III. k. 27. l.
[9] U. o.: I. k. 400—401. l.

Idegen eredetü kabátféle volt a spanyol karakó és a furó, (fourreau). Az előbbi bő felöltő volt, ujjain és mellén sok ránccal. Rendesen a szoknyától elütő színben készítették.[1] A furó hasonlított a férfiak köpönyegéhez.[2]

Lábbeliek.

A lábon az úrinők cipőt, a parasztnők csizmát, esetleg cipőt viseltek vagy lábbeli nélkül jártak. Eleinte inkább a magas, később az alacsony sarkú cipőket kedvelték,[3] különösen piros színben. Ha a cipő vagy csizma maga nem is, de a sarok piros színű volt.[4] Díszcipőnek az atlaszból készült kivágott cipőt használták, mely gyakran arannyal volt hímezve[5] és csattal ellátva. Ezeknél a sarok igen magas volt, mit a következő sorok is bizonyítanak:

„Tévén lépéseit, tekintéк lábára,
Félarasznyi hosszu cipeje csattjára,
Annyi magasságú rávarott sarkára,
Csodáltam, hogv léphet, nem állván talpára.“[6]

A kivágott selyem cipőket különböző szinű szallaggal is felkötötték.[7] A harisnyát olykor az oldalon kihimezték.[8]

A csizmák között találunk sárga kordovány, piros stb. szinűt többnyire magas sarokkal.[9]

A ruházat kiegészítő részei.

A női ruházatot kiegészítő tárgyak során meg kell még emlékeznünk a kendők különböző fajairól, az ékszerek és egyéb ékítményekről, nemkülönben tárgyalnunk kell röviden a pipere körébe tartozó cikkeket is.

A kendőfélék közül a nagy kendők részint télen tettek jó szolgálatot, mikor is nehezebb virágos vagy mintázatlan szőrkelméből készítették, vagy pedig mint díszkendőket vagy sálakat selyemből különböző diszítéssel állították elő.[10] Divat volt a selyem

[1] G. · X. r. 109. l.
[2] U. o. 119. l.
[3] Pozsony város látk. Orsz. képt.
[4] Bikkesy–Timlich: 1. t.
[5] G.: X. r. 90. l.
[6] G. X. r. 92. l.
[7] Déryné: I. k. 192. II. k. 334. l.
[8] Pozsony város látképe II. József idején. Orsz. képt.
[9] Bikkesy—Timlich: 23. t., 48. t.
[10] Déryné: I. k, 76. l.

és tüll nagykendőket kézi himzéssel diszíteni.[1] Nagy kelendőségnek örvendtek a *ternó kendők*; a szélén fél rőfnyi bordurrel voltak ellátva, vörös, sárga és zöld nagy kockákra osztva, mely kockák tömve voltak arabeszkekkel és törökös mintázatokkal. Egy ilyen ternó kendő ára 80 frt volt akkor.[2]

A *sálkendők* hosszú, egyenesre vágott kelméből különböző színben és minőségben divatoztak.[3] Egyesek oly módon viselték, hogy a nyakról leengedve derekukon átvették, hátul nagy csokorra kötötték úgy, hogy a csokor két rojtos vége hosszan lelógott.[4] A kisebbfajta kendőket vagy fejen viselték a parasztasszonyok vagy vállra vetve, esetleg a kézben hordták.[5] Egyesek főkötőszerűen hátrakötötték kendőjüket.[6] Érdekes kendőviselete volt a Veszprém vidéki asszonyoknak. Fehér gyolcslepelből a fej tetején simán valami fára erősítve elhelyezték és oldalt ernyőalakban apácaszerűen felhajtották a fej körül ernyőalakban.[7] Lakodalmi vagy más ünnepiesebb alkalomkor, mint egyes vidékeken ma is szokásos, a kendőket a kocsira, meg a lovakra lobogó gyanánt tűzték fel.[8]

A zsebkendőt vagy *keszkenőt* a nők részint zsebükbe dugták,[9] részint a kézben tartották,[10] vagy egyesek a nyak körül csavarták.[11] A kézben tartottak azonkivül *legyezőt* is, melynek alakja ebben a korban igen megnőtt, mint a nótárius mondja:

„Mint hajó vitorla nagy volt legyezője.“ [12]

A kézre nyáron is, mint télen *keztyűt* huztak nemcsak az előkelőek, de még a parasztok is. Könyökig érő ujjhoz rendesen hosszuszáru ujjatlan keztyüt viseltek.[13] Télen keztyűn kivül még *karmantyut* is használtak. Barcsay Ábrahám írja gr. Széchenyi Ferenchez a következő sorokat Parisból: „Hoztam neked egy

[1] *Déryné*: I. k., 76. l.
[2] U. o.: III. k., 6. l.
[3] U. o.: II. k., 272. l.
[4] 2825. számú rézmetszet. Tört. képes.
[5] *Bikkesy-Timlich*. 32. t.
[6] U. o.: 51. t.
[7] U. o. 3. t.
[8] *Vay S.*: 271. l.
[9] G.: X. r., 80. l.
[10] *Déryné*: II. k., 355. l.
[11] U. a.: I. k., 431. l.
[12] G.: X. r., 90. l.
[13] *Bikkesy-Timlich* 23. t.

Canadai medvekölyök és feleségednek angolai báránybőrből készitett karmantyút. Ezeket ajándékul adom, mert a szürke lovam árán hatszor annyi pénzt nyertem.“ [1]

A nők kezébe kell még adnunk a ridiculet és a napernyőt. Az előbbit a nők rendesen maguk varrták és himezték vagy gyönggyel ékiték.[2] Utóbbira nézve ezt olvassuk:

„ . . . A más előtte ment és kiterjesztette
Parazolját, képét a nap nem érhette.“ [3]

Bővebben kell megemlékeznünk a női ékszerek sokféleségéről, melyekkel ebben a korban is nagy fényüzést fejtettek ki, különösen szinházi és egyéb látogatások alkalmával. Igy olvassuk, hogy Fáy Rózsikának homloka, nyaka és ujjai telve voltak köves ékszerekkel és briliántokkal.[1] Fennmaradt adataink igazolják, hogy a függőkben igen kedvelték az ezüstöt aranyozva, zománccal és gyöngyökkel ékitve,[5] de olvasunk láncszerü lelógó fülbevalókról is.[6] Dérynének feljegyzéseiben négy darab fülbevalónak csupán a zálogcéduláját találjuk meg. Ebből kitünik, hogy Pesten már akkor is divatban volt ez a napjainkban oly virágzó intézmény; Déryné is ide küldte ékszereit és többek közt a báró Jósikától kapott arany láncát is.[7] A nyakon aranylánczon kivül gyöngyöt, szalagot vagy más ékköves díszt viseltek. A láncról olykor kereszt függött alá antik diszitésü ékkövekkel. Egy-egy ilyen nyakdisz akkoriban 500 forintot ért.[8] A gyöngy nyakék közkedveltségü volt minden ranguaknál. Mikes Mária irja Teleki Borbálának Kolozsvárról 1792. évben a következőket: „Itt a gyöngynek, arany portékának annyi keresője volt, hogy hozzá sem lehet a drágaság miatt szólni.“ [9]

Majd igy folytatja szavait: „Szememmel láttam az még 10 rend csak valamivel nagyobbacska, mint az kása gyöngy, ötven aranyon fizettek.“ [10] A napkeleti, vagyis a kásagyöngyöknek a latja

[1] Dr. Esztegár László: Barcsay Ábrahám levelei . . . . (T. T. 1904. 553. l.)
[2] Nemes-Nagy. 204. l.
[3] G. X. r. 90. l.
[4] Déryné: I. k. 120. l.
[5] Ötv. lajstr 77. l. III. Terem.
[6] G. X. r. 108. l.
[7] Déryné: II. k. 385. l.
[8] U. a II. k. 376. l.
[9] Vay S. 54. l.
[11] Vay S.: 54. l.

két tallérba esik, mondja egy másik forrás.[1] Kedvelték a nagyszemű fehér gyöngyöket,[2] mit egy-két-három, sőt többszörösen is csavartak a nyak körül.[3] Előfordul a vörös korrál is, melynek soraiba arcképet illesztettek.[4] A nyakba kötött bársony szallag közepére csokrot tettek, melyre brochot helyeztek.[5]

Gyönyörű brochot kapott egyik szinésznőnk Kolozsváron jutalomjátéka alkalmából gr. Bethlen Györgynétől; emailleirozott arany pelikán kilenc aprójával, körül függő rubint vércseppekkel, melyek az aprók által az anya széttépett kebléből lecseppennek és mind a kilenc apró s az anya szemeiben is apró gyémántkő ragyogott.[6] A gránát nyakék is előfordul,[7] nemkülönben aranyba foglalt gyémánt is.[8]

Viselték végül nyakék gyanánt a már emlitett, hajból font és arany csattokkal és szemekkel összefűzött hajláncot is.[9] Találkozunk még e korban is az előző századokról fentmaradt, esetleg átalakitott násfákkal is. Gyönyörűek vannak a Zichyek, Eszterházyak birtokában és a Nemzeti Muzeumban. Melldísz gyanánt viseltek egyesek spádé alakú tűt is.[10]

A karperecek sorában a mindenféle ékköves karkötők mellett érdekesek a befont hajból készültek.[11]

A gyűrűk között divatosak voltak a „N a p o l e o n - g y ű r ű k," kettős foglalatban Napoleonnal és Lujzával. Erre vallanak Déryné szavai is: „A zsidótól vettem 4 garasért, akkor ez volt a divat, aranyból is, rézből is." [12] Emellett kedvelték még az ajour-foglalatú brilliantos, — nemkülönben a rózsa gyűrűket is. [13]

Tárgyalásunk folyamán érintenünk kell még röviden az arcfestést és az illatszereket is. Az a r c f e s t é s a XVIII. sz. végén

[1] S o k f é l e: 189. l.
[2] D é r y n é : II. k. 161. l.
[3] B i k k e s y - T i m l i c h : 52-53. t.
[4] D é r y n é : II. k. 332. l.
[5] D é r y n é : II. k. 402. l. Lendvayné arcképe.
[6] U. o. 172. l.
[7] Dérynének mogyorószemű nagyságban. 1 sor = 5 frt. U. o.
[8] Báró Bánffy Péterné nyakéke. D é r y n é. II. k. 153. l.
[9] D é r y n é : I. k. 378 l.
[10] G. : X. r. 90. l.
[11] D é r y n é : I. k. 375. l.
[12] D é r y n é: I. k. 162. l.
[13] U. o.; II. k. 173-367. l.

divatozott, mely célra cinobert vagy berzsenyt használtak. Erre céloz a notarius két esetben is:

„Czinóberrel festett vala két orczája“ [1]

továbbá midőn azt mondja:

„Berzsenynyel festette a vénség hibáját“ [2]

Találunk adatot pirosító tartóra is, mely rubintokkal ékesített háromrekeszes makkot ábrázol lombdísszel.[3]

Az illatosító szerek közül kedvelt volt a heliotrop-extract.[4] Néha az illatszert házilag is előállították, mint például a popourrit-ot.[5] Olvasunk itt-ott illatszertartó palackról, sőt illatszertornyocskáról is. Gyönyörű illatszertartó torony volt e korból fennmaradt tárgyak során kiállítva a küküllőmegyei-bizottság által 1884-ben.[6]

[1] G.: X. r. 101. l.
[2] U. o.: 112. l.
[3] Ötv. lajstr.: 78. l. III. Terem.
[4] Déryné: II. k. 313. l.
[5] U. o.: I. k. 325. l.
[6] Ötv. lajstr.: 168. l. II. Terem.

V.

Viseletünk kelméi.

Végezetül röviden beszélnem kell még a ruhák anyagáról, azoknak beszerzési és elkészítési módjáról.

Az alsó fehérneműek készítéséhez vászont, gyolcsot, perkált, batisztot stb. használtak. A finomabb gyolcskelmét Párisból hozatták, mi kitűnik Barcsay Ábrahámnak gróf Széchenyi Ferenchez intézett leveléből: „Hoztam kegyes Társad számára egy Indiai festett gyolcsot, mit utolsó pillanatban átadtam Pásztorynak, hogy Társának gyermekágyi ajándékul kedveskedhessen vele. Megvallom, annyival is inkább készebb voltam ezen kis áldozatra, hogy viszont barátságtokat ismerem és a gyolcsnak színe is inkább illett barna, mint szőke menyecske bőrihez. Merd'oie, magyarul liba- vagy pipeszín, mely reflexiót mikor vásárlottam is megtettem volt, de olyan fajinságut más színből nem találhattam." [1]

A rumburgi vásznat is kedvelték, mit végszámra hozattak.[2] A mérték akkor még a rőf volt.

Úgy a férfi, mint a női felső ruhák legkedveltebb anyaga a bársony volt; különösen királypiros- és búzavirágkék színű.[3] Posztóban a búzavirág színűt magyar posztónak nevezték.[4] Posztó kelmében azonban gyakori a vas- és dohányszínű is.[5] Érdekes, hogy a búzavirágszín és égszínkék posztó ruhát csak a nemesek viselhették.[6] A polgárok színe a zöld volt.[7] Előkelőek igen szerették az

[1] Dr. Esztergár László: Barcsay Ábrahám levele gr. Széchenyi Ferenchez. (T. T. 1904. 553. l.)

[2] Déryné: III. k. 9. l.

[3] Décsy: 383. l.

[4] Kazinczy: 139. l.

[5] U. o.

[6] Mill. magy. tört.: VIII. k. 477. l.

[7] Mill. magy. tört.: VIII. k. 492. l.

arany- és ezüstfonallal kivarrott kelméket.[1] Maga a nádor 1792-ben ilyen kelméjű, pillangókkal és drágakövekkel kivarrott ruhát viselt.[2] A béléskelme elegánsabb ruháknál világoskék, rózsaszín stb. tafota,[3] téli kabátoknál többnyire prémes kelme.[4] Csak a század derekán kezdik alkalmazni az eperjesi szöszvásznat a férfiruhák béleléséhez.[5]

Férfiruhák fődísze a prém, zsinor és gombozat volt. A rókatorkos mentéket gyakran öt sor arany-, ezüst gombokkal és aranyzsinórzattal, sőt sujtással is diszítették.[6] A XVIII. sz. végén igen sűrű a zsinórozás és a paszománttal való diszítés, míg a XIX. sz. elején a vitézkötéses zsinórzat, meg a virág és levéldiszítés jön divatba.[7] A kivarrás sokszor kézihimzés volt arany- és ezüstszálakkal.[8]

Hogy a gombokat mily pazarul alkalmazták, kitünik ama megjegyzésből, mely szerint a mi „felső ruhánk azért nem tetszik a németnek, mert a szűcs a gombkötő munkát igen drágítja szükségtelenül."[9]

A nők a kelmék terén a feltünő szineknek hódoltak a XVIII. sz. végén.[10] Kedvelt kelméjük volt az echt bársony, mit olykor virág és levéldísszel himeztek ki.[11] Továbbá a nehéz selyem kelmék, melyek gyakran két színt játszottak.[12] A chamois szinű atlaszkelmét zseniliennel kivarrva többnyire Párisból hozatták.[13] A posztókelmék közül a verddragon zöld szinű, veres pontokkal pettyegetett marseillesi kelme divatozott.[14] Gyakori továbbá a hochroth batisztkelme is virágdíszszel áttörve;[15] azonkívül a creppe, tulle anglais stb. kelmék.[16] Egy-egy ruhára átlag 12 rőf kelmét használtak fel.[17]

[1] Décsi: 583. l.
[2] U. o. 564. l.
[3] Vay S.: 174. l.
[4] Déryné: I. k. 324. l.
[5] Honművész. 1841. évf. 408. l.
[6] Decsi: 335. l.
[7] hg. Koháry Ferenc, gr. Brunschvich József és Szögyény Zsigmond arcképei. (Mil. magy. tört.: IX. k., 87—139—155. l.)
[8] Déryné: I. k., 79. l.
[9] Sokféle: IV. 170. l.
[10] G.: X. r., 89. l.
[11] Déryné: I. k., 178. l.
[12] U. a.: II. k., 293. l.
[13] Déryné: II. k., 293. l.
[14] G.: VII r., 51. l.
[15] Déryné: II. k., 217. l.
[16] U. o.: 408. l.
[17] U. o.: 396. l.

A női ruhák leggyakoribb dísze előkelőeknél az aranycsipke, a blonde csipke, továbbá a selyem, bársony és virágdísz.[1] A XVIII. sz. végén különösen divik a vörös „kuklikó" szallagdísz (quoquelicot).[2] Előfordul továbbá a gyöngyös, csattos és bordűrös diszítés is.[3]

A kelmék legtöbbje külföldről: Párisból, Bécsből került hozzánk, de találkozunk honi kelmével is. A hazai vásárok közül a jászberényiek voltak híresek 1790. táján.[4]

Az előkelőbbek a varratást is leginkább külföldön végeztették. Az 1800. évi januári udvari bálra a bécsi udvari theatrum szabójainak 55 legénye dolgozott a báli ruhákon.[5] Van adatunk azonban arra is, hogy itthon dolgoztattak, vagy épen maguk varrtak. A miskolci bálra pesti szabónál rendelt ruhát Platthyné.[6] Kassán a három Benyák nővér varrt csinos ruhákat.[7]

Az úri dámák a Bécsi Divatlapot járatták;[8] a kevésbé tehetősek maguk rajzolták elő ruhaszabási mintáikat, sőt, hogy öltözködésük minél takarékosabb legyen, egyesek maguk szőttek-fontak vagy a régi kelmét ujjá festették házi szerek segítségével,[9] mert bizony egy-egy díszesebb ruha varratása 70 frtba is belekerült.[10] Mégis voltak, kiknek minden szebb színű selyemből volt ruhájuk.[11]

Akadnak is, akik panaszkodnak a nagy fényűzés ellen, mely szerintök nemcsak a család, de a haza anyagi helyzetét is megingathatja. Decsi János szerint: „A selyem materiákkal s posztókkal kereskedő kalmárok meggazdagodnak, a nemesek pedig, sőt a városok, polgárok is megszegényednek a nagy pompa és ruhákban való telhetetlenség miatt."[12] A nőkre vonatkozólag meg ezt olvassuk: „A mi nagyanyáink nem jártak oly szép öltözetben, mint most feleségeink, de egyszerű tekintettel átláttak min-

[1] Déryné: II. k., 395. l.
[2] G.: X. r., 99. l.
[3] Déryné: II. 47—160. l.
[4] Vay S.: 80. l. (V. ö. Déryné: II. k. 395. l. V. ö. I. k. 30. l.)
[5] Vay S.: 82. l.
[6] Déryné: I. k. 378. l.
[7] U. o.: III. k. 19. l.
[8] U. o.: III. k. 45. l.
[9] Déryné; I. k. 21—95. l.
[10] U. o. 178. l.
[11] U. o. 120. l.
[12] Décsy: 276. l.

dent, ami aháznép javára szolgálhatott, nem terjeszkedtek úgy ki, nem voltak minduntalan házaikon kivül . . ." [1] Majd így folytatja a sorok írója: „A mi asszonyaink nem ismernek nagyobb gyötrelmet a rendes, egyforma életnél: ők a hiúságnak és pompának szemfényvesztő játékai nélkül nem lehetnek el . . ."[2]

S íme! E fényűző kor hajnalán előttünk áll II. József, a király, a császár, egyszerű foltos kabátjában.[3] Dicsérete nem lehet más, mint ami lovagszobrán áll: „Saluti publicae vixit, non diu sed tutus." „Feláldozá magát nagy ideáinak; a jót szivesebben senki sem akarhatja . . . Nagy volt, de szerencsétlen . . ."[4]

[1] Kis János cikke. (Élet és Literatura 1826. 9. l.)
[2] U. o.
[3] Kazinczy: P. E, 18. l.
[4] Toldy Ferenc: Életr. Eml. I. k.

A DOLGOZAT FORRÁSAI.

A Magyar Nemzet-Története. Milleniumi kiadás. = Mill. Magy. Tört
Aurora. 1822 évf.
Bayer József: Déryné Naplója. I. kiad. = Déryné.
Bikkesy József: A Magyar és Horvátországi Legnevezetesebb Nemzeti Öltözetek Hazai Gyüjteménye. Kiadta Timlich Károly. Bécs, 1816. = Bikkesy-Timlich.
Dayka Gábor: A nemzeti öltözet.
Decsi Sámuel: A magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak históriája. = Decsi.
Élet és Literatura. 1826. évf.
Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. 1790. = G.
Igaz Sámuel: Hébe zsebkönyv. Bécs, 1825. = Hebe.
Hetilap. 1853.
Honművész 1841. évf.
Kazinczy Ferenc: Pályám Emlékezete. = Kazinczy P. E.
Kőváry László: Magyar családi s közéleti viseletek.
Koszoru. 1828. évf.
Mikszáth Kálmán. XXIX. kötet.
Nagy Géza és Nemes Mihály: A Magyar viseletek Története. Budapest, 1900. = Nemes-Nagy.
Az Országos képtár. = Orsz. képt.
Ötvösmü kiállitási lajstrom. 1884. = Ötv. lajstr.
Sándor István: Sokféle. = Sokféle.
Dr. Szendrey János: A Magyar Viselet Történeti Fejlődése. Budapest. 1905. = Szendrey: Vis. Tört.
Toldy Ferencz: Életrajzi Emlék Kazinczy Ferenc születésének százados ünnepére. Budapest, 1859. = Toldy: Életr. Eml.
Történelmi Képcsarnok. = Tört. képcs.
Történelmi képcsarnok lajstrom. = Tört. képcs. lajstr.
Történelmi Tár. = T. T.
Történelmi Emlékek. Irók. XXXVI. k.
Vas Gereben: II. József császár kora. = Vas G.: II. József cs. k.
Vay Sándor: Régi nemes urak, nemes asszonyok. = Vay S.
Weisz Herman: Kostümkunde Neuzeit. II. k. = Weisz.

Forrásul használtam végül a Magyar Nemzeti-Muzeum és az Iparművészeti Muzeum egyes tárgyait is; nemkülönben régi családi képeket és ruhaneműeket.

TARTALOM.

